

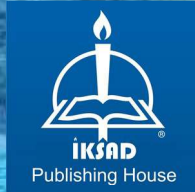
DİSİPLİNLERARASI AKADEMİK ARAŞTIRMALAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALI

Doç. Dr. Mehmet DAĞ

Dr. Mansur BEŞTAŞ

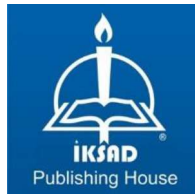
DİSİPLİNLERARASI AKADEMİK ARAŞTIRMALAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ
Doç. Dr. Mehmet DAĞ
Dr. Mansur BEŞTAŞ

YAZARLAR

Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ
Prof. Dr. Emine UZUNALİ
Doç. Dr. Ali ÇETİN
Doç. Dr. Emin Yürekli
Öğr. Gör. Dr. Şahin AY
Arş. Gör. Dr. Fettah KAYRA
Öğr. Gör. Özen SÖYLER
Av. Sedat ANARAN
Abdurrezzak ÇELİK
Damla YÜKSEKKOL
Derya YAYMAN
Ebubekir GÜLTEKİN
Hasan BİL
Kamil ABA
Ravan MUHAMMED
Reşat DEGER

Copyright © 2022 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical
methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses
permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-6404-06-9
Cover Design: İbrahim KAYA
December / 2022
Ankara / Türkiye
Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
BÖLÜM 1 VERGİ HUKUKUNDA UZLAŞMA MÜESSESESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Öğr. Gör. Dr. Şahin AY.....	3
BÖLÜM 2 KADİM BİR ŞEHRİN TARİHSEL SERÜVENİ: SİİRT Abdurrezzak ÇELİK Özen SÖYLER	19
BÖLÜM 3 AVRUPA BİRLİĞİNDE KATMA DEĞER VERGİSİ UYGULAMASI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME Damla YÜKSEKKOL.....	75
BÖLÜM 4 SERVET VERGİLENDİRMESİ GELİŞMELERİ Derya YAYMAN.....	91
BÖLÜM 5 KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TEORİK BİR ÇALIŞMA Ebubekir GÜLTEKİN.....	127
BÖLÜM 6 KRİPTO PARALARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ VE ULUSLARARASI MUHASEBE STANDARTLAR KURULU'NUN (IASB) GÖRÜŞLERİ Doç. Dr. Emin Yürekli.....	149
BÖLÜM 7 DÖNÜŞÜMCÜ VE ETKİLEŞİMCİ LİDERLİK: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME Arş. Gör. Dr. Fettah KAYRA.....	161

BÖLÜM 2

KADİM BİR ŞEHRİN TARİHSEL SERÜVENİ: SİİRT

Abdurrezzak ÇELİK¹
Özen SÖYLER²

¹ Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt, Türkiye. Celik5686@siirt.edu.tr, Orcid ID: [0000-0003-1128-534X](https://orcid.org/0000-0003-1128-534X)

² Siirt Üniversitesi, Kurtalan Meslek Yüksek Okulu, Siirt, Türkiye. ozensoyler@siirt.edu.tr, Orcid ID: [0000-0002-1130-3221](https://orcid.org/0000-0002-1130-3221)

GİRİŞ

Ülkenin güneydoğusunda yer alan Siirt şehri Şırnak, Batman, Mardin şehirleri ile çevrelenmiştir. Siirt şehrinde karasal iklim görülmektedir. Yazları sıcak ve kurak olmasına karşın kışları sert ve yağışlıdır. Konumu itibariyle önemli stratejik bir yere sahip olan şehir de dağlar önemli bir yer tutmuştur. Kent sarp kayalıklardan, yaylalardan ve vadilerden oluşmaktadır. Türkiye'nin en dik vadilerinden olan Botan vadisine sahiptir. Ayrıca akarsular bakımından zengin olan şehrin Botan suyu meşhurdur. Şehir altı ilçeye sahiptir. Bunlar; Eruh, Kurtalan, Şirvan, Baykan, Pervari, Tillo ilçeleridir. Şehrin mimarisinde cas evleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Şehre uzaktan bakıldığında cas evlerin oluşturduğu beyaz yapılar dikkati çekmektedir. Bu sayede şehre beyaz kent denilmiştir. Zamanla cas mimarisinden vazgeçilmiştir. Günümüz de bu mimarinin çok azı hayatta kalmıştır.

Siirt toprakları üzerinde tarih boyunca çeşitli ırktan ve dinden insanlar yaşamıştır. Şehir Ermeni, Keldani, Süryani, Yezidi gibi milletleri bünyesinde barındırmıştır. Kadim bir geçmişe sahip olan Siirt tarih boyunca güçlü birçok devlet arasında el değiştirmiştir. Bu el değiştirme İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası dönemde çeşitli devletler tarafından gerçekleşmiştir. İslamiyet öncesi dönemde Subarular, Sümerler, Samiler, Babiller, Hurriler, Mitanniler, Hititler, Urartular, Asurlular ve Kimmerlere ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Siirt'in tarihi geçmişini Med, Pers, Selokid, Roma ve Sasani dönemlerine tanıklık etmiştir. İslamiyet sonrası dönemde ise Emevilerden başlayan tarihi Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, Artukiler, Eyyübiler,

İlhanlılar, İlkaniler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve son olarak Osmanlılar sürdürmüştür. Birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Siirt şehrinin savaşlarda ciddi tahribatlara uğraması ve yıkılması kaçınılmazdı. Bu yıkımlar şehrin gelişmesine engel teşkil etmiştir.

Bulunduğu coğrafi konum itibariyle her daim önemli bir yere sahip olmuştur. Ev sahipliği yaptığı medeniyetlerden devraldığı kültürel, dinsel ve sosyal mirası çeşitliliğini sürdürmesine yardımcı olmuştur. Böyle bir tarihi geçmişe sahip olan Siirt kenti, araştırmacılar da merak konusu uyandırmıştır. Bu merak bölge üzerinde araştırma yapılmasında da etkili olmuştur. Siirt şehri, ilçeleri ve çevresine ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar bölgenin eğitim, din, dil, kültür, ekonomi, sosyal, nüfus, din adamları, medreseler, medreselerde okutulan eserler ve daha birçok alanındaki bilgileri ortaya çıkarmaktadır.

1.1. İSLAMİYETTEN ÖNCE SİİRT TARİHİ

Siirt, elde edilen bulgulara göre tarih öncesi devirlerde yerleşim yeri olduğu ortaya çıkarmaktadır (Çelik, 2019: 4). Tarih öncesi dönemi hakkında arkeolojik çalışmaların olmaması eski dönemlerdeki bilgilerin aydınlatılmamasına neden olmuştur. Tarih öncesi dönemlerdeki şehir tarihi, şehrin bulunduğu konum itibariyle bu bölgelerde hüküm sürmüş devletlerin tarihine bakılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. 1963 yılında Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitü ile İstanbul Üniversitesi Prehistorya kürsüsü tarafından ortak yürütülen çalışmalar neticesinde Güneydoğu Anadolu'nun tarih öncesi devirlerine ait bazı bilgiler ortaya çıkarılmıştır (Yılmaz, 1994: 2; Yurt Ansiklopedisi, 1981: 6679). Kazılarda bulunan araç ve gereçlere göre bölge halkının yakınlarda

bulunan bakır madeninden yararlandıkları anlaşılmıştır. Yapılan kazılarda evcil koyun ve köpek gibi hayvanların kalıntılarına rastlanılmıştır. Ayrıca yöre halkının mimaride ızgara planlı bir yapı kullandıkları, buralarda buğday yetiştirdikleri ve yaban sığırı avladıkları yine bu kazılardan elde edilen bulgular arasında yer almıştır (Yılmaz, 1994: 3).

Şehrin tarih öncesi dönemine ait önemli bu bulgular her ne kadar kıymetli bilgiler verse de şehrin tam tarihinin anlaşılmasında yetersiz kalmıştır. Bu kazılardan sonra Diyarbakır, Siirt ve Urfa illerini içine alan bir çalışma başlatılarak arkeolojik çalışma sahası genişletilmiştir. Siirt bölgesinde bu kazılar Başur, Batman ve Garzan vadilerinde başlatılarak Pervari'den Şırnak'a kadar genişletilmiştir. Kazılarda 46 yer araştırma alanı olarak belirlenmiş, Kepo, Tilmin, Gırnator, Tilmiz, Bimir Tepe, Arisk Tepe, Telliban (Bozukköy), Aşağıkeferzo (Yeni Pınar), Siirt'ten (Çayırlı), Ayngerm, Kuşana, Vahsik, Rıdvan ve Ber Ava Şikefte gibi höyük ve kaya sığınağı araştırma alanları arasında yer almıştır. Kazılarda Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Helenistik, Roma, Bizans, İslam ve Yakınçağ dönemlere ait çanak çömlekler bulunurken yongalar, dilgiler, kalemler, uçlar, kazıyıcılar ve çekirdekler gibi taştan yapılmış araç-gereçler çıkarılmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 6679). Bu çalışma ile Siirt'in tarih öncesi devirleri bu bölgede hüküm sürmüş devletlerin tarihlerine bakılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1.1.1. Subarular Dönemi

M.Ö. 3000 yılında Siirt yöresini içine alan Mezopotamya³ ve İslam tarihçilerin El-Cezire⁴ dedikleri Dicle Fırat nehirleri arasındaki bölgede Subarulara ait çeşitli kabileler yaşamıştır (Perk, 1943: 43; Atalay, 1946: 49). Bu kabilelerin büyük çoğunluğu Sümerlerin idaresi altında yaşamaktaydı. Subaru ismi ise ilk defa Logal Anni Mondo devleti dönemine ait bir anıt üzerinde bulunmuştur (Beg, 2015: 80). Naramsin devrine ait eselerde Subaru ismi *Subartim* olarak ifade edilmiştir.

Bölgede meskûn şehirler olmakla birlikte halk kabileler halinde ve göçebe bir hayat tarzını benimsemiştir. Dolayısıyla bu bölgeye saldırılarda bulunmak oldukça güç olmuştur. Herhangi bir saldırı halinde kabileler dağlara, sarp yerlere ve su kenarlarındaki kayalar üzerine gitmişlerdir (Atalay, 1946: 49). Günümüzde Botan Nehri üzerinde bu eski halkın yaşadığı mağaralar bulunmuştur. Bu mağaralar geçilmesi zor yerlere sağlam bir şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla o döneme ait silahlarla ele geçirilmesi zor bir yaşam bölgesi olmuştur (Atalay, 1946: 49; Perk, 1943: 44; Yılmaz, 1994: 5). Buradaki mağaralar etrafında nokta ve çizgilerden Hitit hiyogroglifine benzeyen yazılar bulunmuştur. Kadri Perk, Siirt'in 5 km. güneyinde Botan suyunun batısında bu tip yazılara rastlamıştır (Perk, 1943: 43-44).

³ Mezopotamya bölgesi: Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan topraklardır.

⁴ El-Cezire, Arapçada ada anlamına gelmektedir. 3 Bölgeye ayrılır.

1-Kuzeyde Diyarbakır (Diyarbakır-Siirt bu bölümdedir.).

2-Doğuda Diyar-Rebia (Nusaybin).

3-Batıda Diyar-Mudar (Harran).

Bu bölgedeki kabileler silah olarak uzun mızraklar ve kalkanlar kullanmakta, savaş düzenleri de sık saflar şeklindeydi. Subarular'da ticaret bulundukları coğrafyadaki nehirler sayesinde gelişmiştir. Bu sayede güneydeki diğer bölgelerle ticari alışveriş yapılmakta (Perk, 1943: 43), ormanlardan kesilen ağaçlar ve çıkarılan madenler nehir vasıtasıyla güneye götürülerek ticari alışverişler yapılmıştır. Subarular, Sümerler medeniyetinden dini ve askeri alanlarda etkilenmişlerdir (Yılmaz, 1994: 6).

1.1.2. Sümerler Dönemi

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Sümer hâkimiyetine girmesi M.Ö. 2750 yılında İmparator Lugal Zaggisi (Loğalzağis) zamanında olmuştur (Atalay, 1946: 50). Kral Zaggisi bir dizi seferlere çıkmış, ilk önce komşusu Lagaş Krallığını idaresi altına almıştır. Daha sonra diğer beylikleri de ortadan kaldırarak büyük birlik kurmuş ve Sümerler dönemini başlatmıştır. Bu başarılarından dolayı büyük Mabut Enlil, Zaggisi'ye *Memleket Kralı* anlamına gelen *Lugal Kalma* lakabını vermiştir. Zaggisi, Güneydoğu Anadolu'nun Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarlarından Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına kadar olan bölgeyi topraklarına katmıştır. Sümer askerlerinin büyük bir bölümü 25 yıllık zorlu seferler sonucunda kaybedilmiştir. Sümerler zamanla asker bulmakta zorlanmış ve her yönden zayıf duruma düşmüştür. Kral Zaggisi'nin tabletlere yazdırdığı yazılardan asker eksikliğinin ne denli hissedildiği anlaşılmakta olup bu tabletlerde mabutlardan otlar kadar asker istediği yazılmıştır (Perk, 1943: 45).

Sümerler, Akat bölgesine ticari amaç için gelip yerleşen Samilerle savaşmıştır. Samilerin içinden bir güç olarak sıyrılan Sargon, Akat bölgesini almak suretiyle Sümerlerin toprağını ortadan ayırmıştır (Atalay, 1946: 50). Böylece Sümerlerin Anadolu ile ilişkisi kesilmiştir. Uruk şehrinde bulunan Zaggisi, Sargon ile burada yaptığı iki savaşı kaybetmiştir. İlk savaşta Uruk Kalesi yıkılırken ikinci savaşta kral esir alınmıştır. Bu yenilgiden sonra Başrahip Mabut Enlil, *Memleket Kralı* unvanını Sargon'a vererek Samilerin üstünlüğünü kabul etmiştir (M.Ö. 2725). Bu savaşlardan sonra Sümerler parçalanmış ve bölgede birçok beylik kurulmuştur (Perk, 1943: 45-46).

Kuzey Mezopotamya'ya 25 yıl gibi bir sürede hâkim olan Kral Zaggisi Mezopotamya kültürüne önemli bir katkı sağlayamamıştır. Yayılmacı politikası ile çok geniş alanlara yayılan Sümerler, güç kaybetmiş ve bu politika onlara zarar vermiştir (Seçkin, 2006: 21). Yayılmacı politika sonucu olarak komşu kabileler ve Samilerin saldırısına maruz kalmışlardır.

1.1.3. Akadlar Dönemi

Akad Kralı Sargon kurduğu yeni imparatorluk için uzun süren yıpratıcı seferler yapmıştır. İlk olarak kuzeyde Asurları yenerek Botan Suyu bölgesine kadar ilerlemiştir. Kral Sargon fetih siyaseti izlemiş ve ülke topraklarını Yukarı Mezopotamya'da yaşayan Subariler'i idaresine altına alarak sınırlarını Güneydoğu Toroslara kadar genişletmiştir. Torosları geçerek Orta Anadolu'ya giren Sargon Siirt şehrinde dâhil olduğu bir devlet kurmuştur. Anadolu (Önasya)'nın tamamını

hâkimiyeti altında toplayan ilk lider olan Sargon “Dört Kıt’a Kralı” unvanını almıştır vermiştir (Seçkin, 2006: 21-22).

Akadlar, Sümer dilini ve çivi yazısını öğrenerek resmi dil ve ilim dili olarak kullanmıştır. Sümer dili üstünlüğünü M.Ö. 3. ve 4. yy’da korumuştur (Perk, 1943: 46).

Akad imparatoru Naram-Sin M.Ö. 2645-2607 döneminde fetih siyasetine devam edilmiş ve birçok savaş yapılmıştır. Bu dönemde ülke sınırları Van Gölü ve Dicle nehrine kadar genişletilmek istenmiştir. Bu amaç için ağır ve kanlı savaşlar yapılmıştır. Sınırlardaki bütün Türk bölgeleri Akadlara karşı birbiriyle ittifak kurmuşlardır. Naram-Sin, Zagros dağlarından inmek isteyen Gutilerle, Urmiye gölü batısında, İran-Türkiye sınırında bulunan Lülübülerle, Van Gölü’nün kuzeyinde bulunan Türk boylarıyla, güneyde Basra bölgesindeki deniz hükümeti etrafında toplanan 17 küçük krallıkla, batıda Amurrrular ve Diyarbakır bölgesine çekilmiş bulunan Subarlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu savaşlardan bazılarını kazanmış ve bazılarını da kaybetmiştir. Kral Naram-Sin, Subarlar’a karşı kazandığı bu zaferin bir hatırası olarak burada bir heykel yaptırmıştır (Perk, 1943: 46).

Botan ve Zap suyu yöresinde yaşayan ve Türk Krallığı olan Lülübüler ile mücadele etmiştir. Onlar üzerine yaptığı seferler neticesinde başarı sağlamıştır. Lülübüler’e karşı dağlık arazide kazandığı zaferin zorluğunu anlatmak için bir taşa resim çizdirmiştir. Bu resimde kral, balta ve mızraklarla donanmış dağınık ilerleyen askerlerinin önünde dağa tırmanırken tasvir edilmiştir (Perk, 1943: 47).

50 yıllık idaresi döneminde başarı sağlayan Kral Naram-Sin “Dört Kıt’a Kralı” unvanını alan bir başka kral olmuştur (Seçkin, 2006: 22). Naram-Sin kazandığı başarılar üzerine kibirlenerek halkının kendisine pereştiş⁵ etmesini istemesiyle Akad mabudu Nemrut olmuştur. Böylece Akadlarda mabut imparatorlar devri başlamıştır. M.Ö. 2607 yılında ölümünden sonra yerine torunu Şargali Şarri tahta geçmiştir (M.Ö. 2607-2588). Bu dönemde Akadların ordusu zayıflamış ve uzak kabileler yavaş yavaş bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. Lülübü arazisi kaybedilmiştir. 200 yıla yakın hüküm süren Akadlar M.Ö. 2125’te yıkılmıştır (Seçkin, 2006: 22).

Bu süreçte milli birlik sağlayamayan Akadlar ancak güçlü ordularına güvenerek hâkimiyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır. Şargani Şarri’nin ölümünden sonra taht kavgaları çıkmış ve siyasi boşluktan yararlanılarak isyanlar çıkmaya başlamıştır. Ordu isyanlar ve savaşlar karşısında zayıflamış ve Doğu Anadolu elden çıkmıştır. Türk kabilesi olan Mitanniler, çıkan isyanlar ve taht mücadelesinden yararlanarak Asur ülkesinin Kuzey ve Güneybatı bölgesine gelerek yerleşmişlerdir. Hurriler bu dönemde Van Gölü havzası ve Güneyinde hâkimiyet sağlamışlardır. Akadlar hükümet merkezini savunma derdine düşmüşlerdi. Son Akad imparatoru Şukarkib, Sümerlerin isyanı karşısında yenilerek Akad imparatorluğuna son verilmiştir. Sümer isyanı başında bulunan Uruk şehri beyi Ur-Nig IV. Uruk hanedanlığını kurmuştur (M.Ö. 2543). Akadlar Sümer medeniyetini yaşatmış ancak geliştirememişlerdir. Bu medeniyeti Suriye ve Anadolu’da uygulayabilmişlerdir. Akadların yıkılması üzerine orduyu oluşturan

⁵ Pereştiş: tapınma, delicesine sevmek. (TDK Sözlüğü <https://sozluk.gov.tr/>).

Samilerin bir bölümü yukarı Mezopotamya'ya giderken bir bölümü çöle gitmiş, bir bölümü ise medeniyetleşmiş ve Sümerlerle kaynaşmışlardır (Perk, 1943: 47-48).

1.1.3.1. IV. Uruk Dönemi

Akadların yıkılması üzerine Ur-Nig tarafından M.Ö. 2543 yılında kurulmuştur. Ur-Nig hanedanlığı fazla hüküm sürmemiş ve son hükümdar Ötörü zamanında Gutuom kabileleri tarafından Sümer-Akad şehirleri işgal edilerek IV. Uruk hanedanlığına son verilmiştir (Perk, 1943: 48).

1.1.3.2. Gutuomlar Dönemi

Gutuomlar ilerleyen zamanlarda birliklerini oluşturarak imparatorluklarını kurdular. Başkentleri Gergök (Arrafa) şehri oldu. Van Gölü, Doğu ve Güneydoğu bölgelerini aldılar. Gutiler medeniyetten uzak olmaları nedeniyle ele geçirdikleri yerlerde sevilmediler. Bu yerlerde valiler bırakarak halktan ağır vergiler aldılar. Kralları Lsirab, Basium, Enridibisin, Tirigan'dır. Gutilerin kötü idaresi karşısında halk isyanlara başladı. Sümerler M.Ö. 2374 tarihinde bu isyan dalgasına kapılarak Uruk şehrinde isyan ettiler. İsyanın başında 5. Uruk hanedanlığından Utu-Hegal bulunmaktaydı. Guti hükümdarı Tirigan, Utu-Hegal ile yaptığı mücadeleyi kaybetmesi üzerine Gutuomların devri sona ermiş ve Ur hâkimiyeti başlamıştır (Perk, 1943: 49).

1.1.3.3. Ur Hanedanlığı Dönemi

Ur Hanedanlığı M.Ö. 2350 yılında Ur-Nammu tarafından kurulmuştur. Hanedan ülkesini genişleterek Akad bölgesini ele geçiren Ur-Nammu'ya Mabut Enlil tarafından Sümer-Akad kralı ünvanı verilmiştir. Ur-Nammu hâkimiyet alanını Subarı bölgesine kadar ilerletmeyi başarmıştır. Ölümünden sonra oğlu Şulgi (Dungi) “M.Ö. 2332–2274” hanedanlığın başına geçmiştir. Şulgi, ülke topraklarını Dicle ve Fırat nehirleri vadilerinin Kuzey kısmı ile Orta Anadolu'ya kadar büyüttü. Kendisine Yedi İklim hükümdarı ünvanı verilmiştir (Perk, 1943: 49). Şulgi, daha çok dağlarda savaştığı için ağır zırhlı birlikler yerine harekâta daha elverişli olan hafif zırhlı birlikler kurmuştur. Sınır güvenliğini kurduğu uç beylikleri sayesinde sağlamıştır. Ülkede adli teşkilat sistemi gibi teşkilatlanmayı tamamladıktan sonra tahta çıkışının 33. senesinde fetihlere başlamıştır. Dicle'nin doğusundaki Kazarli ve Kimaş arazisini aldı. Diğer kabileleri itaat altına alarak Asur bölgesini de topraklarına kattı. Diyarbakır civarına kadar olan toprakları idaresi altına aldı. Daha sonra yönünü batıya çevirdi ve Akdeniz kıyılarına kadar topraklarını genişletti. Şulgi, Subartu'nun Kuzey bölgesini elinde tutan Mitanniler ve Van Gölü bölgesini elinde tutan Hurrilerle de mücadele etmiştir. Ölümünden sonra oğlu Bur-sin (M.Ö.2274-2265) tahta geçti. Bur-Sin döneminde Kuzey de Hurriler ve Mitanniler, Doğu da Zagros dağlarından Kassitler ile uzun mücadeleler yapıldı. Tarihin ilk tanıdığı Asur Prensi Zariku'yu itaati altına almayı başardı. Bur-Sin'den sonra Ur Hanedanlığında dağılma dönemi başlamıştır. Doğu, Kuzey ve Batı'dan Amurular, Güney'den Elamlıların saldırıları artmaya başladı. Son hükümdar İbi-Sin (M.Ö. 2258-2237) zamanında isyanlar her tarafa

yayılmış, dışardan gelen saldırılar da isyanları desteklemiştir. İbi-Sin yapılan mücadelelerde başarı sağlayamamış ve Elam kralı Kudur-Nahundi'ye yenilerek esir düşmüştür. Böylece ülke parçalanmış ve beylikler yeniden kurulmaya başlanmıştır (Perk, 1943: 49-50).

1.1.4. Babiller Dönemi

Babil devleti tarih sahnesinde iki kez kurulduğu için bu dönemler I. Babil Devleti ve II. Babil Devleti olarak ikiye ayrılmaktadır.

I. Babil Devleti Aşağı Mezopotamya bölgesinde Sümerlerin Ur Sitesinin düşmesinden sonra kurulmuştur. En parlak dönemi VI. Kralları olan Hamurabi (M.Ö. 1793-1750) döneminde olmuştur. Hamurabi, ülke sınırlarını Basra Körfezinden Akdeniz'e kadar genişletmiştir (Seçkin, 2006: 22). Hamurabi, dönemin çok ilerisinde kültür etkinlikleri gerçekleştirmiştir. Bu devletin dil, hukuk, edebiyat, kültür, siyasi alanda başarıları bulunmaktaydı. Hamurabi, Amurru dilini resmi dil haline getiren ilk hükümdar olmuştur. İlk büyük kanun koyucu ve ilk büyük teşkilatçıdır. Halk tarafından Dört İklim Hükümdarı, Cihan İmparatoru, Amurru Atası gibi ünvanlarla anılmıştır. Hamurabi, Kuzey Mezopotamya bölgesinde hüküm süren Asurluları ve Güney Mezopotamya'ya hüküm süren Sümer ve Akadları, hâkimiyeti altına almıştır. I. Babil Devleti, Kassitler'in akınları karşısında zayıf duruma düşmüş ve I. Murşil idaresindeki Hitit akını ile yıkılmıştır. Siirt'in bu coğrafyada bulunması Babil Devletinin hâkimiyeti altında bulunduğunu göstermektedir (Seçkin, 2006: 22-23).

II. Babil Devleti, Asur İmparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte M.Ö. 612 yılında kurulmuştur. Babiller II. Nabukadnezar döneminde (M.Ö. 626-539) en parlak dönemini yaşamıştır. Bu krallık Siirt'e hâkim olmuştur. Kralın eşi için yaptırdığı Babil Asma Bahçeleri bu devletin görkeminin bir eseri olarak tarihe geçmiştir. II. Babil Devleti Pers hükümdarı Keyhüsrev tarafından yıkılmıştır. Böylece bu bölgeye Mitanniler hâkim olmuştur (Seçkin, 2006: 23).

1.1.5. Hurriler Dönemi

Hurriler, M.Ö. 2000 tarihinde Güneydoğu Anadolu bölgesinde 200 yıla yakın bir süre hüküm sürmüşlerdir (Atalay, 1946: 50). Büyük Sümer İmparatorluğunun dağılmasıyla Hurriler M.Ö. 2000'den önce ülkelerini batıya, Orta Anadolu'ya doğru genişletmişlerdir. Orta Anadolu'nun bazı kesimleri Hurri dilini konuşmuşlardır. Ülke sınırları Kuzey de Karadeniz-Aras nehrinin kuzeyine, Doğu da İran'ın Kuzey Bölgesi, Güney de Musul-Nusaybin-Siverek, Batı da Hitit ülkesinin Doğu kısmına kadar uzanmıştır. Bu gelişmeler M.Ö. 2200-1950 tarihlerinde olmuştur. Hurriler, Batı ve Güney'e saldırarak buralarda koloniler kuran Asurlara darbe indirmiş, Anadolu ve Asurlar arasındaki bağları kopalmıştır. Hurriler, Hititlerin doğusunda hâkimiyet sağlaması üzerine Hurri dili Hitit devletinin resmi dilleri arasına girmiştir (Perk, 1943: 56). Ayrıca Hurri dilinin, Van'da kurulan Urartular'ın diline benzediğine dair görüşler bulunmaktadır (Yılmaz, 1994: 7).

Hititler, Batman ve Botan suyu arasında Kutmar adı verilen bir beylik, kurmuşlardır (Atalay, 1946: 50). Hititlere göre, Hurri ülkesi çeşitli küçük beyliklerden oluşmakta, beyliklerin isimleri bulundukları şehirlerin

isimleriyle anılmaktaydı. Kuzeyde Erzurum ve Güneyindeki dağlık bölgeye Hayaşa, Kızıl Irmak ile yukarı Fırat arasındaki bölgeye Azzi, Harput ve Kuzey bölgesine İsuva, Van Gölü batısındaki bölgeye Aişe, Batman ve Garzan suları arasındaki bölgeye Kutmar⁶, Turabidin bölgesine Suta isimleri verilmiştir (Perk, 1943: 57). Hurriler, Güneydoğu Anadolu'nun en eski halklarından biri olup yüksek yaylalarda yaşayarak tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır (Yılmaz, 1994: 6).

I. Hitit devleti hükümdarlarından Hatusil, ilk kez Orta Anadolu'nun sınırlarından çıkıp Kuzeyi Suriye ve Mezopotamya'ya gelmiştir. Halep'e yaptığı saldırıda ölmesi üzerine oğlu Mürsil yerine geçmiştir. Mürsil, Halep'i ülke topraklarına katılmıştır. M.Ö. 1806 yılında Babil'i de topraklarına kazandırmıştır. Ardından Hurrilerle karşılaşmıştır. Hurrilerle yapılan mücadelede başarı sağlayamamış, Mardin önlerine kadar gelebilmiştir. Buradan yönünü batıya dönerek Babil devletinden aldıkları ganimetleri devlet merkezi Hatuşa'ya götürmüştür (Perk, 1943: 58).

Hurriler, Hititler ile de savaşmak zorunda kalmışlardır. Çünkü Hititler Mezopotamya'da egemen güç olmak istiyorlardı. Hurriler bu savaşlar neticesinde I. Hitit devletine son vermiştir. M.Ö. 1750 yılında Kassitler lideri Gandaş Babil'i Hititlerden alarak burada bir krallık kurmuştur. Hurriler, Hititleri yıldıktan sonra Kassitlere saldırarak burayı da topraklarına eklemişlerdir. Bu dönemde Hurriler, Asurları egemenliği altında tutmuşlardır (Perk, 1943: 58).

⁶ Kutmar, Asur ve Sümer tabletlerinde Batman, Garzan ve Botan arasındaki bölgedir.

M.Ö. 1710 yılları Hurrilerin en parlak devridir. Merkezi Van Gölü kenarındaki Tosp şehriydi. Bu devirde Orta Anadolu'dan Kafkas eteklerine, kuzeyde İran, Suriye ve Sümer ülkelerinin toprakları Hurrilerin eline geçmiştir. M.Ö. 1450 tarihinden itibaren Hititler ve Kassitler yeniden bağımsızlıklarını kazanmış Asurlularda bu dönemde yeniden canlanmıştır. II Hitit Devleti II. Turayas tarafından kuruldu. II. Hitit Devleti hükümdarı Sübbilülüyuma (M.Ö.1395-1355) zamanında Hurrilerle yapılan mücadeleler sonucunda Doğuda Hayaşa Bölgesi ele geçirildi. I. Hitit hükümdarı ile Hurri Kralı Hukkanaş arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Sınırdaki Hurri beylerini himayesine almıştır (Atalay, 1946: 51) Hitit hükümdarı anlaşma sonrasında Hitit sınırları etrafındaki beylerin kızlarını Hitit prensleriyle evlendirilerek sadakatlerini sağlamıştır. Hitit hükümdarı ardından Mitannilerle mücadeleye başlamıştır. Yapılan mücadele sırasında Hurrilerden aldığı askeri yardımlarla Hititler, Mitanni ülkesinin bir bölümünü ele geçirmiştir. Böylece Siirt'in de dâhil olduğu Güney bölgesi Hurrilerin oldu (Atalay, 1946: 51). Hurriler, Hititler karşısında zayıf düşmesi nedeniyle Hitit devletine tabi olarak hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir (Perk, 1943: 58-60).

1.1.6. Mitanniler Dönemi

Bazı kaynaklar Mitanni halkının Kasi halkının bir kolu olarak kabul ederken bazı kaynaklarda bu halkın Subaruların bir kolu olduğunu ifade etmektedir (Beg, 2015: 103). M.Ö. 2000 yılı ortalarında Hurrilerden bazı boylar Babilin Kuzeyinde Dicle ve Fırat arasındaki bölgede Mitanni devletini kurdular. Suriye'nin kuzey kısmı ve Asur ülkesini topraklarına dâhil ettiler. Devletin sınırları doğuda Kerkükten başlayıp batıda

Akdeniz'e kadar olan bölgeleri kapsamaktadır. Mitanni devletinin başkenti Vaşşugani'dir. Bu başkent Siirt iline yakın olmasından dolayı bölgede Mitanni hâkimiyetinin uzun olduğunu düşündürmektedir. Ancak Siirt kültürünü pek etkilememiştir (Seçkin, 2006: 24). Kraliyet ailesi için *Mitanni* ifadesi kullanılırken halk için *Subaru* ifadesi kullanılmıştır (Beg, 2015: 104).

M.Ö. 16. yy'ın sonlarına doğru giderek genişleyen Mitanniler, yayılmacı politikalarından dolayı Mısır'daki Firavunların saldırısına uğramışlardır. Mitanniler böylece Mısırlılar ile anlaşma yaparak vergi ödemek zorunda kalmışlardır. Eski itibarını kazanmak isteyen Mitanni Kralı Şauşşatar, Subaru ilini aldıktan sonra M.Ö. 1450 yılında Asurları da himayesi altına almıştır. Anadolu'da beliren Hitit tehlikesine karşı Mısırlılarla ittifak kurulmuştur (Yılmaz, 1994: 8-9).

Mitanni Kralının ölmesiyle taht kavgaları başlamıştır. Ülke iki oğlu arasında ikiye bölünmüştür. M.Ö. 1360 tarihinde Mitanniler, Hitit Kralı Şuppiluliuma'nın saldırısına uğramışlardır. Mitanni kralı Tuşrata yenilerek öldürülmüştür. Bu devlet ortadan kaldırılmayarak Asur ve Hitit arasında tampon devlet olarak kalmıştır (Seçkin, 2006: 24).

Asur Prensleri de Mitanni hâkimiyetinden kurtulmak için çalışmalara başladılar. M.Ö. 1300-1200 yıllarında Hitit kralı Sübbilülüyuma, Mitanniler ile savaşarak ülkeye son vermiştir. Asurların da saldırılarına uğrayan Mitanni devleti 14. yy sonlarında tarih sahnesinden çekilmiştir. Hititler, Diyarbakır, Tiğramosert (Siirt), Komukilini alırken asıl Mitanni ve Hurri ülkeleri ise Asurların eline geçmiştir (Yılmaz, 1994: 8-9).

1.1.7. Hititler (Etiler) Dönemi

Bu dönemin en büyük devletleri Mısır ve Hitit devletleridir. Hititlerin himayesi altında Hurriler ve Asurlar bulunmaktadır. Hitit hükümdarı Sübbilülüyuma, dönemin diğer büyük devleti Mısır devletine karşı yaptığı seferde Suriye bölgesini aldı ve burada iki küçük krallık kurarak başlarına oğullarını bıraktı. Sübbilülüyuma, Mitannilerin yıkılmasıyla yeni kurulan Asur devletinin ileride tehlike doğuracağı ihtimaline karşı Kargamış kralından aldığı yardımla Urfa bölgesinde bir Mitanni beyliğini kurdu. Bu belığı Kargamış kralının himayesine verdi. Hurri ve Asur hükümdarları kurulan beylikten rahatsız olmalarına karşın Hititlere karşı gelemedikleri için bu duruma ses çıkaramadılar (Perk, 1943: 61).

Hitit hükümdarı Sübbilülüyuma'dan sonra yerine geçen hükümdarlar iç isyanlar ve dışardan gelen göç dalgalarıyla karşı karşıya kaldılar. Mısır devleti de iç isyanlar ve dini irtica hareketleriyle uğraşıyordu. Dönemin iki büyük devletinin içinde bulundukları karışıklık Asur devletine büyümesi için aradığı fırsatı vermiştir (Perk, 1943: 61).

Hurriler akrabaları olan Mitannilerin yıkılmasıyla müttefikleri olan Asurlarla komşu olmuş ve bir müddet iyi geçinmişlerdir. Asurlar tarih sahnesinde yeniden canlanmaya başlamıştır. Mitani devletinin yıkılmasıyla Hititler bölgeden çekilmişlerdir. Mitannilerden ayrılan Diyarbakır ve güneyi Hurrilerin idaresine geçmiştir. Mitanniler ve Kassitler bu dönemde savaşlar ve iç isyanlar nedeniyle zayıflamıştır. Bölgenin içinde bulunduğu karışıklık durumu Asurların genişlemesi için uygun ortam oluşturmuştur (Perk, 1943: 61).

1.1.8. Urartu Dönemi

Urartu Krallığı M.Ö. 9. yüzyılda başlarında kurulmuştur. Urartu, I. Sarduris'ten önce ve sonra birçok kral tarafından yönetilmiştir. Kral Sarduris Van-Tuşpa şehrini kurmuştur (Beg, 2015: 80). Onun dönemine kadar ülkede konuşulan Asur dili yerine Haldi (Xaldi) dili resmi dil yapmıştır. Kral Sarduris güneydeki Türk krallıklarını idaresi altına alırken Asur kralı Salmanasar'ın yıllarca idare ettiği bölgede hâkimdi (Perk, 1943: 81). Van Gölü çevresinde kurulan bu devletin sınırları Çıldır, Gökçe ve Urmiye bölgesidir. Kuzeyde Kafkas, batıda Malatya, güneyde Urfa-Halfeti'ye kadar uzanmışlardır. Urartu devleti Siirt'i içine alan yukarı Mezopotamya bölgesinde hâkimdi. M.Ö. 831 tarihinde bu bölgede isyanların çıkması üzerine Asur kralı Salamansar gönderdiği orduyla buradaki şehirleri (Tığramosert- Siirt) yıkmıştır. Urartu ve Asurlar arasında birçok defa savaş meydana gelmiştir. Bu savaşlarda Siirt'te meydana gelen isyanlar kanlı bir şekilde dindirildi (Yılmaz, 1994: 10).

Mezopotamya'da bulunan Asurlar'ın en büyük rakibi Urartulardır. Asur devletinin varlığı Urartular için tehditti (Beg, 2015: 105). Asurluların güçlü bir döneminde küçük bir beylik halinde bulunan Urartular, Asur kralı III. Salamansar'ın ölümünden sonra Diyarbakır yakınlarına kadar hâkimiyet alanlarını genişlettiler. Urartuların bu başarılı dönemi uzun sürmemiş ve Asur kralı III. Tiglatpalasar, Urartu kralı Sendur'u yenerek kuzey Suriye ve Malatya bölgesinden atmıştır. M.Ö. 9-6. yüzyıllar arasında hâkimiyet sağlayan Urartular 6. yüzyılın başlarından itibaren İskit ve Med saldırılarına maruz kaldılar (Yılmaz, 1994: 10-11). Kürt

aşiretleri olan Guti'lerin akınları sonunda M.Ö. 585 tarihinde tarih sahnesinden bütünüyle çekildiler (Beg, 2015: 105).

1.1.9. Asurlular Dönemi

Tarih sahnesine yeniden çıkan Asurlular, uzun burunları ve sakallarıyla, kalın dudaklarıyla, kıvrıkcık saçlarıyla eski Subaru Asurlarından ve Samilerden ayrılıyorlardı. Bulundukları bölgede Subarlar ve Samilerin karışıp kaynaşmasından ortaya çıkan bu millet; sağlam, cesur ve atılgan askerlerden oluşan bir orduya sahipti. Dağlı Türk kabilelerini kendilerine bağladıktan sonra fetih hareketlerine başlamışlardı (Perk, 1943: 61).

Asur Kralı Uballat'ın halefleri kuzey ve kuzeybatıya doğru fetih hareketlerine devam ettiler. I. Salmanasar (M.Ö. 1280-1260) Şam bölgesinde Aramiler ile Hurrileri yenerek Diyarbakır bölgesini aldı. Salmanasar'ın halefi Tikultininurta (M.Ö. 1232-1206) döneminde Kassitlerle yapılan uzun savaş nedeniyle Hurriler, Komuk (Siirt dâhil) ilini geri aldılar (Perk, 1943: 62; Atalay, 1946: 51).

I. Tığlat Palasar (M.Ö. 1193-1015) zamanında Komuk'ların Asurlulara karşı akınlar yapması sonucunda Asurlular savaşı kazanarak Komuk ilini almıştır. Daha sonra Dicle suyunu geçerek bölgenin merkezi olan Seriri⁷ şehrini ele geçirmiş ve yağmalamışlardır (Perk, 1943: 62; Atalay, 1946: 51). Asurlular bu kral döneminde büyük bir imparatorluk haline gelerek Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'yu ele geçirmişlerdir (Seçkin, 2006: 27). Kral Tığlat Palasar kendisine *dört cihanın kralı* unvanını vermiştir. I.

⁷ Seriri şehri; sonraları sert ve Tigramasert olan şimdiki Siirt şehri olması muhtemeldir. Bu şehir Dicle nehrinin yanında kuzey doğru Botan suyu üzerinde ve şimdiki Siirt'in 8 kilometre güneyinde bulunmaktadır. (bkz. Perk, *a.g.e.*, s. 62.)

Tiğlat Palasar, Amurular üzerine sefere çıkmıştır. Önüne çıkan krallıkları ezerek Suriye'yi işgal ve Akdeniz'e kadar ilerlemiştir. Asurlular güneyde seferler ile uğraşırken kuzeyde bazı kabileler bağımsızlık için ayaklanmaktaydı. Bölgede büyük bir Türk hükümeti olan Kargamış Eti devleti, Asurların kendilerine saldıracaklarını bildiklerinden büyük kabilelerle ittifak yapmışlardı. Bölgeye giden II. Assurnasirabal yenildi. Hem Suriye ve Fırat havzası kaybedildi hem de Asur devleti bölündü. Bir buçuk asır boyunca kendilerini toparlamaya çalıştılar (Perk, 1943: 64-65).

Filistin Lideri Davut Peygamber (M.Ö. 1010-955) tarihinde Asurluların kuzey bölgesine doğru akınlar yapmıştır. Dicle nehrini geçerek bu kesimleri bir süre elinde tutmuştur. Asur Krallığı 9. yüzyılda gerileme dönemine girmiş ve Kargamış bölgesinde Hititlere yenilerek parçalanmıştır. Bu dönemde Urartular Van gölü bölgesini almışlardır (Perk, 1943: 51; Atalay, 1946: 65).

Tiğlat Palasar'ın ölümü üzerine II. Tiğlat Ninip M.Ö. 890 yılında Asur Kralı oldu ve Komuk ilinin güney kısmını Asur topraklarına kattı. Bir ara Dicle nehrine kadar çıkarak burada adına bir taş dikmiştir (Perk, 1943: 66). Kral Ninip'ten sonra III. Asaornasibal M.Ö. 884 tarihinde tahta çıktı. Ancak bölgesinde kan döktü. Diyarbakır üzerinden kuzeye doğru Murat nehri vadisine kadar ilerlerdi ve Gabiy'i⁸ aldı. Muş bölgesindeki Tiruriler itaatlerini bildirdiler. Bitlis bölgesine geldi. Buradaki Kilzan (Hizan), doğudaki Şıtak ve Hakkâri bölgelerindeki Kabuşlar, Bitlis boğazı ve Şirvan bölgesindeki Aduşlular itaatlerini

⁸ Gabiy; Muş'un 20 km. kuzeyinde bulunmaktadır. (Perk, *a.g.e*, s. 66).

bildirdiler. Bitlis suyunu takip ederek ilerledi. Hazro ile Silvan arasında Nişton kalesini aldı. Daha sonra Hazro ve İrbidi (Rabat Köyü) ve Kihirlerin merkezi olan Arzanya (Garzan)'ya geldi. Kihirlilerle yaptığı mücadeleyi kazanarak Kihri beyini esir aldı ve Erbil'e gönderdi. Burada derisini yüzerek duvara astı. Garzanı aldıktan sonra Halova-Kalva'yı ve Tela bölgelerini aldı. Tigramosert (Siirt) bağlılığını bildirdi. Buradan imparator başkent Ninova'ya geri döndü (Perk, 1943: 66). Asur ordusunun kan döken şiddetli hareketleri bölgede kargaşaya neden oldu.

İmparatorun bu uzun seferi sırasında Komuklar ve Kirholar birleşerek isyan ettiler. Buradaki Asur görevlilerini bölgeden atmışlardı. Hititler ve Siverek'teki Asur valisi de bu isyana destek vermiştir (Atalay, 1946: 52). İmparator isyana müdahale ederek isyanı bastırmıştır. III. Asaornasibal birçok isyanla uğraştı. Yaptığı seferlerde çok kan döktü. Birçok köyü atışa verdi. İmparator Asaornasibal'ın M.Ö. 860 yılında öldü. M.Ö. 812'de Medler, Persler ve Babiller birleşerek Asurluları yıktılar ve aralarında paylaştılar (Yılmaz, 1994: 11). Uzun bir süre tarih sahnesinde bulunan Asurlular sadece fetih hareketlerinde bulunmamışlardı. Şehir kurmakta ünlü olan bu halk Siirt ve çevresinde de iz bırakmışlardır. Asur kökenli bazı yer ve bölge isimleri bulunmaktadır (Seçkin, 2006: 31).

1.1.10. Kimmer ve İskit Akınları

M.Ö. 6. yüzyılın başlarında Anadolu'da Kimmer ve İskit akınları başlamıştır. Doğu'dan gelen İskitler'in baskısı nedeniyle Kimmerler göç etmiştir. Kimmer topluluğu Kafkasları aşarak kendilerine yeni bir yurt arayışına girmiş ve Urartu topraklarına yayılarak Anadolu'yu istilaya başlamışlardır. Urartu, Asur, Firig, Libya ve İyonya dönemin önemli

devletleridir. Kimmerlerin göç dalgası bu ülkelerin şehirlerini dehşete düşüren akınlar sonucunda Anadolu'nun siyasi ve kültürel alanlarda değişikliklere sebep olmuştur. Kimmerlerin istilasından sonra Urartular M.Ö. 609 yılında İskit akınlarına maruz kalmıştır. Urartudaki şehir ve kaleler yakılmış ve şehir insanları kılıçtan geçirilmiştir. Bu akınlar neticesinde Urartu Devleti yıkılmış, İskitler işgal ettikleri bölgeye yerleşmemişler. Siirt, Diyarbakır bölgesine oradan da Suriye ve Mısır'a doğru ilerleyerek kıyımlarına burada sürdürmüşlerdir. Kimmer ve İskit akınlarından dolayı bölgedeki istikrar bozulmuştur. Bu boşluktan yararlanan Medler bölgeyi ele geçirmiştir (Yılmaz, 1994: 12).

1.1.11. Medler Dönemi

Kimmerler ve İskitlerin göç dalgası ile akınları sonucu Urartu Devleti yıkılması üzerine bölgedeki boşluktan yararlanan Medler buraya hâkimiyet sağlamıştır. Kabileler halinde bölgeye yerleşen Medler, savaşçı ve cesur bir halktı (Perk, 1943: 114). Med Kralı Keyaksar ulusal birliği kurarak kuvvetli bir ordu meydana getirdi. Ardından Babillerle anlaşarak Asur devletine saldırdı. Asurluların son kralı Saraksar'ın kendini yakması üzerine Asur devleti tarih sahnesinden çekilmiştir. M.Ö. 612'de Siirt Med idaresine geçmiştir (Seçkin, 2006: 33). Medler Babil Kralı Nabuplassar'la anlaşma yaparak Asur topraklarını paylaşmıştır. Diğer tarafta Lidyalı Kralı Alyattes ile (M.Ö. 588-560) Anadolu hâkimiyeti için beş yıl süren savaş sonucunda Kızılırmak sınır olmak üzere anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma hükümleri gereğince Doğu Anadolu ve Kapadokya Medler'in hâkimiyeti altında kalmıştır. Medler savaşlarda tahrip edilen Tigramosert (Siirt), Erzen bölgelerini onararak

yeniden yaşanır hale getirmişlerdir (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 6680; Atalay, 1946: 52; Yılmaz, 1994: 12).

Medler, Keyaksar döneminde parlak bir dönem geçirdiler. Güçlü bir komutan olan Keyaksar ordusunu süvari, okçu ve mızraklı olarak üçe ayırmıştı. Bu yüzden savaşların çoğunu kazanmıştı (Perk, 1943: 116-117). Onun döneminde ülke sınırları batıda Kızılırmak, doğuda Buhara, kuzeyde Kazvin denizi ve güneyde Fars Körfezi'ne ulaşmıştı (Beg, 2015: 111). Kral Kiyaksar'ın ölümünden sonra eğlenceye düşkün oğlu Astiyag başa geçmiştir. Medler'in zayıflaması üzerine Persler tarafından yıkılmıştır. Böylece Siirt ve bölgesi Perslerin egemenliği altına girmiştir (Yılmaz, 1994: 12).

1.1.12. Persler Dönemi

Persler M.Ö. 1300 yıllarında Kafkaslar yoluyla Kuzeybatı İran'a geldiler. Hint-Avrupa kökenli olan Persler İran'ın yüksek yaylalarında yerleşmişlerdir. Med döneminde Medler'e bağlı olarak yaşayan Persler, Kiros hükümdarı döneminde güçlenerek M.Ö. 550 yılında Medler'e karşı isyan ettiler. Bu başarılı isyan hareketinden sonra Persler, Med toprakları üzerinde kuruldu. Böylece sınırları İran'dan başlayarak batıda Kızılırmak nehrine kadar uzandı. Lidyalıları yenerek Persler bütün Anadolu'ya hâkim oldular (Yılmaz, 1994: 13).

Persler, Kiros'un ölümünden sonra zayıflamıştır. I. Darius döneminde Doğu Anadolu ve Zagros bölgesinde isyanlar vardı. Darius M.Ö. 519'da isyanları bastırdı. Bölgedeki güvenliği sağladıktan sonra yeni bir imparatorluk örgütlenmesi oluşturan kral Pers imparatorluğunu 23

eyaletle böldü. Siirt ve Bohtan Gordiyen eyaletine bağlıydı (Seçkin, 2006: 33-34).

Persler, Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 330 yılında yaptığı doğu seferi sırasında yapılan mücadeleyi kaybederek tarih sahnesinden silinmiştir. İskender'in Babil'de ölmesi üzerine Kürt bölgeleri mirasçı olan komutanlarından Selevkos'a düştü (Beg, 2015: 113). Siirt bölgesini dâhil Mezopotamya ve İran'daki, şehirler onun idaresine geçmiştir.

1.1.13. Selokidler Dönemi

Büyük İskender'in ölümü sonrası komutanı Selevkos M.Ö. 306 yılında Babil'i başkent yaparak krallığını ilan etmiştir (Beg, 2015: 113). Selevkos krallık merkezini önce Dicle kıyısındaki Selevkia'ya, sonra Antigonya'ya taşımıştır. Ülke merkezinin batıda kalması nedeniyle Siirt bölgesinin ekonomik ve kültürel gelişimi duraklamıştır. Mısır Krallığı ile savaşlar yapılması bölgenin karışmasına neden olmuştur. Partlar, Selokidler bu durumundan yararlanarak bölgeyi egemenlikleri altına almıştır. Part Kralı II. Ferhat döneminde, Siirt bölgesi de Partların idaresi altına girmiştir. Romalılar, M.Ö. 34 yılında Siirt dâhil bütün Doğu Anadolu'yu egemenlikleri altına aldılar (Yılmaz, 1994: 13).

1.1.14. Romalılar Dönemi

Romalılar, Siirt'in içinde bulunduğu bölgeyi hâkimiyetleri altına aldıktan sonra Partlarla sorun yaşanmıştır. Romalılar ile Partlar arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma hükümlerine göre bölge Roma'nın hâkimiyeti altında olacak, ancak idare Partlar'ın Arsaklı hanedanı tarafında yapılacaktır.

M.S. 298 yılında Romalılar ile Sasaniler arasında Mezopotamya ve Ermenistan bölgeleri için mücadeleler olmuştur. Bu mücadeleler neticesinde Dicle iki ülke arasında sınır olarak kabul edilerek bu yönde anlaşma imzalanmıştır. Sasani kralı II. Sapar Mezopotamya ve Ermenistan bölgelerini Romalılardan istemiş ancak bu talep olumlu karşılanmamıştır. 339 yılında II. Sapar, Romalıların talebini reddetmesi nedeniyle Mezopotamya bölgesi işgal ederek Amid'i hâkimiyeti altına almıştır. Yaşanan mücadeleler sonucunda iki ülke arasında anlaşma imzalanarak Romalılar Dicle nehrinin sonundaki toprakları, Nisibis ve Mezopotamya eyaletinin güneyi ile Ermenistan'ı Sasanilere bırakmışlardır (Yılmaz, 1994: 14).

1.1.15. Sasaniler Dönemi

III. yüzyılda Siirt bölgesinin Romalıların eline geçmesi nedeniyle Hristiyanlık buralarda yayılma imkânı bulmuştur. Sasaniler, İran'da ve Zerdüş inancına sahip bir devlet olarak kurulmuştur. M.Ö. 306 tarihinde kral olan Şapur öncelikle bölgenin doğusunu Romalılardan temizlemeye başlamıştır. Sasaniler 306 yılında Doğu Anadolu bölgesini Romalılardan almaya başlayarak Diyarbakır'ı da kuşatmışlardır. Roma ile Sasani arasında yapılan anlaşma şartları gereğince Romalıların elindeki Nusaybin, Cizre, Tigramosert (Siirt) bölgeleri Sasaniler'e bırakılmış, Diyarbakır bölgesi de Romalılarda kalmıştır (Perk, 1943; Atalay, 1946).

Ermenilerin bölgede karışıklık çıkarması nedeniyle Romalılar ve Sasaniler arasında savaşlar yapılmıştır. Son yapılan savaşta Sasaniler yenilmiştir. Savaş sonunda imzalanan anlaşmaya göre Batman suyunun batısından itibaren Meyafarkin (Silvan) ve Diyarbakır Romalılara,

Erzen ve Tigramosert (Siirt) bölgesi Sasanilere bırakılmıştır(Atalay, 1946). Bu durum Müslümanların burayı fethetmesine kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Siirt, doğu ve batı arasında tarih boyunca savaş alanı olmuştur (Seçkin, 2006: 44).

1.2. İSLAMİYETTEN SONRA SİİRT TARİHİ

İslam Halifesi Hz. Ömer 638 yılında Mısır ve Şam savaşları bittikten sonra İslam ordusu başkomutanı İyad'ı Mezopotamya ve kuzeyindeki illerin fethiyle görevlendirdi. İyad'ın emrinde Halid bin Velid ve Müslümanlığı kabul etmiş Halep Patriği Yukanna vardı. İslam ordusu fetihlere başladı. 8 bin kişilik bir ordu ile Mezopotamya'ya hareket etmişlerdi (Atalay, 1946:61; Perk, 1943:57). Hasankeyf kalesini almak üzere hareket eden İslam ordusunun haberini alan Siirt hâkimi Harselo, Hasankeyf hâkimi Yutalikun ile ittifak yapmak üzere harekete geçti. Ergir köyünde konaklarken İslam ordusu komutanlarından Yukanna tarafından yakalandı. Halid bin Velid ve Yukanna komutasındaki birlikler Hasankeyf'i fethettiler. Hasankeyf alındıktan sonra Halid bin Velid Siirt'e doğru hareket ederek burayı İslam topraklarına kattı ve idare yetkisini sahabeden Hışşam oğlu Hakem'e verdi (Turan, 2016:80).

Başkomutan İyad, ordusuyla Erzen'e doğru hareket etti. Bundan haberdar olan Erzen hâkimi "Direfşil" hükümetin büyükleriyle beraber İyad'ı karşılayarak itiatını sunup Erzen'i teslim etti. İyad, Erzen'in idaresini yine Direfşil'e verdi. İslam orduları komutanı İyad, Halid bin Velid ve Yukanna Zokayt'ta (Sukarya) birleştiler ve fetih hareketlerine devam etmek için Bitlis ve Ahlât'a doğru hareket ettiler. İyad'ın son fetih yolculuğu Cizre olmuştu. Cizre hâkimi Salih bağlılığını sundu ve

ardından Kur'an da geçen Cudi Dağı üzerinde bulunan Nuh'un gemisini ziyaret ettiler (Seçkin, 2006: 54).

Siirt ve etrafındaki kazalar 638 yılından itibaren Diyarbakır'a bağlı olarak İslam Devletinin idaresinde kalmıştır (Atalay, 1946:59).

1.2.1. Emeviler Dönemi

Emevi Devleti Muaviye'nin halifeliği sırasında 661 yılında Şam'da kuruldu. Mezopotamya bölgesinden sayılan Urfa, Diyarbakır, Mardin, Erzen, Meyafarkin ve Siirt şehirleri Emeviler'in eline geçti. Emeviler içinde başlayan Zübeyr oğlu Abdullah'ın önderliğindeki iç karışıklıklar nedeniyle Mezopotamya bölgesi iyi korunamadığından Bizanslılar tarafından ele geçirildi. Halife Mervan zamanında Mezopotamya bölgesi tekrar Emevilerin eline geçti. Bu bölgenin yönetiminin başına Halife Mervan'ın kardeşi Muhammed görevlendirildi (Atalay, 1946:59).

Siirt bölgesi dokuz ilçeden ibaretti. 733 yılında Mezopotamya'dan ayrılarak Abdullah oğlu Cerrah idaresine verildi (Yılmaz, 1994:17). Cerrah, Kafkasya ve Hazar Denizi kıyılarına giderek Tiflis'i aldı. Hazar Türkleri ayaklanarak Cerrah üzerine yürüdü ve öldürdü. Böylelikle Erzen ve Siirt'in idaresi Türklerin eline geçti (Perk, 1943:162).

Muaviye oğlu Hişam, Sadi komutasında bir orduyu Türklerin üzerine gönderdi. Yapılan mücadele neticesinde Türkler yenildi. Siirt bölgesi Mezopotamya'nın başkenti olan Diyarbakır'a bağlandı ve idaresi Abdülmelik oğlu Müslim'e verildi (Atalay, 1946:59). 750 yılına kadar Siirt, Hazzo, Silvan ve diğer yerler Emeviler'in idaresinde kaldı. 750

yılında Abbasoğullarıyla yaptıkları Zap savaşı ile yıkıldı (Seçkin, 2006: 58). Bölge idaresinde Abbasilerin söz sahibi olduğu dönem başlamış oldu.

1.2.2. Abbasiler Dönemi

Emevileri yıkarak tarih sahnesinde yerini alan Abbasi Devleti 750 yılında kuruldu. Abbasilerin kurulmasıyla Mezopotamya bölgesi el değiştirdi. 787 yılına gelindiğinde Mezopotamya, bir bölümü Arap, bir bölümü İran, bir bölümü de Rumların himayesindeydi. Halifelğe gelen Harun Reşit Mezopotamya valisi Abbas ile girdiği istiklal mücadelesini kazanmıştır (Atalay, 1946:60).

İslam tarihinde Siirt’inde içinde bulunduğu Ermeniye bölgesinde ilk büyük Ermeni isyanı meydana gelmiştir (Seçkin, 2006: 60). 852 yılında Halife El Mütevekkil zamanında Ermeniye bölgesinde de (Ahlât) ayaklanma meydana geldi. Ayaklanmayı bastırmak için gönderilen Muhammed oğlu Yusuf isyancılar tarafından öldürüldü (Yılmaz, 1994:18). İsyanı bastırmak için Biga adındaki Türklerin askeri komutanı görevlendirildi. Biga ayaklanmayı bastırdığı gibi Yusuf’u öldürenleri de cezalandırdı. Bölgenin idaresi Kendacık oğlu İshak’a verildi. İshak buralarda Hariciler, Hamdaniler, Diyarbakır’da otuz yıl kadar hükümet kuran Harici Ali ve Erzen’de hükümet kuran Musa ile mücadele etti. Ancak yapılan mücadelelerde başarısız oldu ve Musa’nın Erzen, İsa’nın Diyarbakır hükümetlerini kabul etmek zorunda kaldı (Atalay, 1946:60).

Abbasilerin zayıf döneminde Siirt ve çevresi ara ara Bizans saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılarda onlarca kişiyi katletmişler ve birçok kaleyi ele geçirmişlerdir (Yılmaz, 1994:18).

1.2.3. Hamdaniler Dönemi

Halife Muktefi (902-908) Hamdan oğlu Abdullah'ı Musul valiliğine atamıştır. Abdullah'ın ölümünden sonra oğlu Hüseyin yerine geçmiş ve Musul'da Hamdani Devletini kurmuştur. Hamdaniler, Abbasi Devletinin mandasında hüküm sürmüş ve Halife tarafından tanınmıştır (Atalay, 1946:62).

Hamdaniler, 941 yılında Meyafarkin, Siirt, Erzen, Diyarbakır, Hasankeyf, Mardin ve Cizre'ye hâkim olmuşlardır. Kürtler ve Araplarla savaşmak zorunda kalmışlardır. Mervaniler 991 yılında Hamdaniler devletine son vermiştir (Atalay, 1946:62). Böylece Arap Hamdanoğulları devleti yıkılmış ve yerine Kürt Mervaniler Devleti gelmiştir (Seçkin, 2006: 67).

1.2.4. Mervaniler Dönemi

Mervani Devleti kurulmadan önce Ebuşucabad (Baz⁹ el-Kürdi el-Humeydi) çobandı. Silahlanarak kuvvetlendi ve 10. yy ortalarından itibaren Doğu Anadolu'da fetih hareketlerine başladı (Mervaniler). Bad,

⁹ Bad ve Baz isimleri; Bazı kaynaklarda Bad *rüzgâr* anlamına gelirken, bazı kaynaklarda Baz *şahin, doğan* anlamına gelmektedir, M. Zahir Ertekin, "Mervaniler Devrinde Meyyafarikin", *Uluslararası Silvan Sempozyumu*, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, s.2; Bad ve Baz lakapları her iki kelimesinin aslı Kürtçedir. "Baz" Kürtçede Şahin, doğan, atmaca türündeki kuşlar için kullanılır. Teyre Baz bir kuş türü olup Şahin anlamına gelmektedir.

Kürtlerin en büyük boylarından biri olan Humeydiye kabilesinin bir kolu olan Harbuhti aşiretinin lideriydi (Ertekin, 2012:2). Erciş'te küçük bir hükümet kurmuştu. Abbasilerle yaptığı mücadelede neticesinde Diyarbakır, Meyafarkin, Erzen ve Hasankeyf şehirlerini almıştı. Cihangir olmayı amaçlayan Bad, Musul'u aldı. Sonraki hedefi Bağdat'ı almaktı. Ancak buradaki mücadelede mağlup olması üzerine Musul'dan çıkmak mecburiyetinde kaldı (Yılmaz, 1994:20). 990 yılında Musul yolu üzerinde attan düşüp ölmesi üzerine kız kardeşinin oğlu olan Ebu Ali Hasan bin Mervan, Bad'ın dul karısıyla evlenerek hükümetin başına geçmiştir. Böylece Benimervan adında devlet kurmuş ve Diyarbakır bu devletin başkenti olmuştur (Perk, 1943:178; Seçkin, 2006:67). Aslında bazı kaynaklarda 983 yılında Mervani Devletini kuranın Bad olduğunu ancak Bad'ın ölümünden sonra yerine geçen yeğeninin babası Mervan ismine nispetle devlete Mervani ismini vermiştir (Ünal, 2019:1200-1212).

Diyarbakır'ı almak için Musul'dan harekete geçen Hamdanilerden Ebutahir ve kardeşi Abdulah Nusaybin önlerinde mağlup oldular. Mervaniler, Abbasi Halifesi El-Kaadir Billâh Ahmet Bin İshak Bin El-Muktedir Billâh zamanında kurulmuştur. Halife, Ebu Ali Ahmet Bin Mervan'a Nasrüddevle ünvanı vermiştir (Bozarslan, 1975:31; Tufanöz, 1975:230-232). Ebu Ali Ahmet Bin Mervan Hamdaniler ile yaptığı mücadeleler neticesinde başarılı olmuş ve bu devletin hâkimiyetine son vererek topraklarını genişletmiştir. Ebu Ali, Hamdanilerle yaptığı mücadele sonrasında Miyaferkin'e giderek burada çıkan isyanı bastırmıştır. Ardından Diyarbakır'a döndükten sonra burada İbnidömne tarafından öldürülmüştür (Atalay, 1946:63).

Mervaniler Devletinde Ebu Ali Ahmet'in ölümünden sonra kardeşleri Said ve Ebunasır arasında taht mücadelesi başlamış ve Said devletin başına geçmiştir (997). Said, kardeşi Ebunasır'ı Siirt'e göndererek uzaklaştırmıştır. Said'in ölümünden sonra Meyafarkin kalesi komutanı Ebulkasım, Ebulnasır'ı Siirt'ten getirerek Mervanilerin tahtına oturtmuştur (1011). Ebulnasır, Mervaniler'in başına geçerek Meyafarkin, Erzen ve Siirt şehirleri kendi hâkimiyetine geçmiştir. Abbasi halifesi Kadirbillah tarafından 1023 yılında Ebulnasır'ın hükümdarlığını onaylamıştır. Mervaniler, Abbasi Devletinin idaresi altında hâkimiyetini sürdürmüştür (Atalay, 1946:63).

1041 yılından itibaren bölge Oğuz boylarının akınlarına sahne olacaktı. Bu tarihte Oğuzlar Hakkâri'ye gelerek Kürtlerle savaşmışlardır. Aynı tarihlerde Oğuzlar Diyarbakır'ı istila etmişlerdir. Ardından bazı bölgelerde katliam ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. İki taraf arasında meydana gelen savaşlarda Meyafarkin ve Diyarbakır büyük zarar gördü (Seçkin, 2006: 68-70). Nasrüddevle, Oğuzları bitmek bilmeyen bu akınlarından dolayı Tuğrul Bey'e şikâyet etti. Aralarında iyi ilişkiler hâsıl oldu ve 1049 yılında Tuğrul Bey adına hutbe okutarak o zamana kadar bağlı bulundukları Büveyhiler'e artık bağlı değillerdi. Ayrıca Mervaniler, Malazgirt Savaşında da Selçuklulara 10 bin asker göndermişlerdi (Tufanöz, 1978:231).

Ebulnasır'ın 1061 ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgası başladı. Sait Amid'de emir olurken Nasır'da Meyafarikin'de emir oldu. Bu sıralarda Büyük Selçuklu Devletinin İslam dünyasının lideri olma isteği Mervanilerin durumunu daha da tehlikeye düşürmüştür. Mervaniler Devletinin yıkılmasına neden olacak en büyük olay

Mervanilerde vezirlik yapmış olan Fahrüddeve'nin bölgeyi ele geçirmek için Melikşah'a telkinlerde bulunmasıydı (Seçkin, 2006: 72). Vezir Fahrüddeve, Selçuklu hükümdarı Melikşah'a gelerek Mervani Devletinin bir asırdır büyük bir servetinin olduğunu söylemiştir. Melikşah, kendi hâkimiyetini tanıması şartıyla vezire istediği askeri ve izni vermiştir (Seçkin, 2006: 72-73). Nasır'ın ölümünden sonra hükümdarlık Mansur'a geçti. 1084 yılında Fahrüddeve Amid ovasına geldi. Ardından Meyafarikin'i kuşattı. Siirt, Erzen ve diğer kaleler teker teker teslim oldular. 1085 yılında açlığa dayanamayan Amid halkı en sonunda teslim oldu. Kısa süre sonra Meyafarikin'de teslim oldu. Fahrüddeve af ilan etti. Böylece Mervani Devleti son buldu (Tufanöz, 1978:231). Son Mervani hükümdarı olan Mansur'ın 1096'da ölmesiyle bu devlet tarih sahnesinden silinmiştir (Yılmaz, 1994:20).

1.2.5. Selçuklular Dönemi

Türk boyunun önemli bir bölümünü oluşturan Selçukiler toplu olarak ülkeleri olan Türkistan'dan ayrılarak batıya doğru akın ettiler. Bu akınlarında güzel ve önemli yerleri alan Selçukiler bu yerlerde kalmayıp yaz vakitlerinde yaylalara gitmekteydiler (Atalay, 1946:63-64). Ceznevilerden Mahmut Han'dan yardım istediler. Mahmut Han Selçukilerin büyük bir kısmını Horasan'a yerleştirdi. Selçuk'un babası Dakak çok cesur bir komutandı. Selçuk 107 yaşında öldüğünde Mikail, Arslan ve Musa isminde üç oğlu bulunmaktaydı. Mikail'in de Bigo, Cafer ve Tuğrul adında üç oğlu vardı. Nişabur'da tahta çıkan Tuğrul Bey tüm Horasan'a hâkim oldu. 1039 yılında Tuğrul Bey, Gazne hükümdarı Mesut ile yaptığı savaşı kazanarak adına hutbe okuttu (Perk, 1943:180).

Böylece Büyük Selçuklu Devleti, Tuğrul Beyin önderliğinde 1039 tarihinden itibaren kurularak siyasi birliğini tamamlamıştır.

1049 yılında Tuğrul Beyin Musul üzerine yaptığı sefer sırasında Diyarbakır emiri Ebunadır, Selçuklularla yaptığı görüşmelerle Selçuklu akınlarının buralarda yapılmasını engellemiştir (Perk, 1943:181). Ebunadır'ın ölümünden sonra Mervan Devleti, Selçukluların himayesini kabul etmiştir. Böylece Diyarbakır, Meyafarkin, Erzen, Siirt ve Nusaybin Selçukluların himayesine girmiş oldu. Tuğrul Bey'den sonra Sultan Alparslan'da Anadolu akınlarını sürdürmüştür. Bu dönemde Kars ve Ani kalesi fethedilmiştir. Alparslan döneminde Bizansla yapılan Malazgirt Savaşı sonucunda Anadolunun kapılara Müslüman Türklere açılmıştır (Yılmaz, 1994:24). Sultan Alparslan'dan sonra Melikşah gelmiştir. Bu dönem Selçukluların en parlak dönemiydi. Melikşah döneminde Erzen, Siirt ve Hasankeyf olmak üzere Güneydoğu Selçukluların idaresine geçmiştir. 1076 yılında Melikşah'ın ölümünden sonra Berkayaruk hükümdarlık tahtına geçti. Ancak kardeşi Muhammed taht mücadelesine girdi ve böylece ülke toprakları iki kardeş arasında paylaştırıldı (Atalay, 1946:64). Muhammed melik unvanıyla Azerbaycan, Van, Diyarbakır, Musul, Cizre, Siirt, Meyafarkin ve Erzen illerine sahip oldu. 1121 tarihinde Muhammed'in ölümünden sonra yerine kardeşi Mahmut geçti. 1129 yılında Siirt'te inşa edilen Ulu Cami Mahmut zamanında yapılmış ve günümüze kadar gelmiştir. Selçuklarda 1131 yılında Mahmut'un ölümünden sonra Davut, Mesut, Muhammed, Sincar ve Ertuğrul tarafından idare edilmiştir. Selçukluların idari yönetiminde memleketler emirler tarafından idare edilmekteydi.

Diyarbakır, Meyafarkin, Erzen, Siirt Saltık Beyin idaresinde verilmişti (Atalay, 1946:65).

1.2.5.1. Alyanal Hükümeti

Suriye emiri Tutuş, Diyarbakır bölgesini Yanal oğlu İbrahim idaresine vermişti. İbrahim'den sonra Alp Arslan tarafından Bisan oğlu Nurettin'e Diyarbakır bölgesi verilmişti. Nurettin'in ölümünden sonra oğlu Kudbettin zamanında hükümet işleri vezir Siirt'li Sammaka oğlu Kavvam tarafından yönetilmiştir. Siirt'te bir hamam ve bir cami baba ile oğlun eseridir (Atalay, 1946:65).

1.2.5.2. Musul Atabeyi

İran Selçukluları Atabey idari yönetimini benimsemişlerdi. Bir şehri veya eyaleti alanlar burada yarı müstakil devlet kurmaktaydılar. Musul atabeyi İmadeddin Zengi tarafından Diyarbakır'a bağlı Tahanra, Eserad (Siirt), Hizan, Erzen, Mıtlıs (Bitlis), Hanzit ele geçirilmiştir. İmameddin Zengi'nin kendi adıyla basılmış para bulunmaktaydı (Perk, 1943:200). Siirt'te Selçuklular tarafından cami, hamam, köprü gibi eserler yapılmıştır (Atalay, 1946:66).

1.2.6. Artıkiler Dönemi

Suriye Selçukluları emiri Tutuş, Filistin'in haçlılardan alındığı sırada büyük hizmetleri bulunan Eksik oğlu Artık'u Kudüs valiliğine atamıştır. Artık'tan sonra 1091 yılında Sekman ve İlğazi adlı oğulları geçtiler. 1096 yılında Fatımiler tarafından Kudüs'ün alınmasıyla Sekman, Urfa'ya ve İlğazi, Bağdat'a çekildiler. 1101 yılında Sekman, Hasankeyf'e tayin

edildi. 1103 yılında Sekman, Mardin ve çevresini aldı. Siirt ve çevresi de idaresindeydi. İlgazi de gelip Mardin'e yerleşti. 1104 yılında Sekman Hasankeyf'te, İlgazi Mardin'de Artukiler Devletini kurdular (Perk, 1943:200).

Bu iki kardeş haçlılarla yapılan mücadelede üstlerine düşeni yaptılar. Bu hizmetlerine karşılık Selahaddin Eyyübi tarafından 1183'de Sekman'a Diyarbakır ve bölgesini teşkil eden Erzen, Meyafarkin ve Siirt şehirleri verildi. 1231 yılında Eyyübiler'in saldırılarından sonra bölge onlara geçmiştir (Atalay, 1946:66).

1.2.7. Eyyübiler Dönemi

Eyyübüler bu ismi Selahaddin'in babası Necmettin Eyyüp'ten almışlardır (Yılmaz, 1994:31). Selahaddin Eyyübü Mısır'da 1174 yılında Eyyübiler Devletini kurdu. Daha sonra Kuzey Mezopotamya'yı Siirt'i idareleri altına aldı ve 1187 yılında Kudus'ü Haçlılardan aldı (Seçkin, 2006: 77). Selahaddin Eyyübi soyundan Melik Süleyman, Hasankeyf, Erzen ve Siirt'i yaptığı savaş sonrası ele geçirmiş ve Hasankeyf şehrini merkez yapmıştır. Aynı soydan gelen Melik Halil zamanında, Akkoyunlular ile yapılan mücadeleyi kaybetmiş ve Siirt ile diğer şehirler Akkoyunluların eline geçmiştir. Siirt bu işgaller nedeniyle zarar görmüştür (Seçkin, 2006: 78). Akkoyunlular'da meydana gelen melik kavgası sırasında Melik Halil bu fırsatı kaçırmayarak yapılan mücadeleyi kazanarak Siirt ve diğer şehirleri yine Eyyübilerin toprağına kazandırmıştır. Melik Halil Safevi İsmail'in kız kardeşiyle evlendi. Safevilerin, Akkoyunluları yenerek topraklarını ele geçirmesi üzerine Melik Halil'in Şah İsmail'in damadı olması nedeniyle Merkez Hasankeyf olmak üzere Erzen ve Siirt bu merkeze bağlı olarak idare

edilmiştir (Atalay, 1946:67). 1248 yılında Mısır'daki Memlûklüler Eyyûbi Devletine son vermiş ve 1259 yılında İlhanlı hükümdarı Hülâgü El-cezireyi idaresine alarak bölgenin hâkimi oldu (Yılmaz, 1994:35-36).

1.2.8. İlhanlılar Dönemi

İlhanlı Devleti 1259 yılında Bağdat'ta Hülâgü tarafından kurularak siyasi birliğini sağladıktan sonra Abbasi Halifeliğine son vermiştir. Hülâgü, oğlu Yeşmut komutasında bir orduyu Cizre tarafından Anadolu'yu işgal etmek için gönderdi (Perk, 1943:210; Seçkin, 2006:81). Siirt Emiri Lulu Botan nehrinin aktığı Karahan boğazını tutarak bölgeyi savunarak yeşmut'un buraya girmesine mani oldu. Savaşla bölgeye giremeyeceğini anlayan Yeşmut Lulu'yu aldatmaya yönelik sözleriyle Siirt'e girdi ve burada birçok katliamlar ve yıkımlar yapıldı (Atalay, 1946:68). Bölgede 15 bin kişi öldürülmüştü. Buradan batıya giden Tatar ordusu Erzen şehrini yıktı. Erzen hâkimi Emir Tığa'da yapılan mücadelede esir düştü. Ardından Diyarbakır'ı alınca Silvan üzerine yürüdü ve burayı da yerle bir etti. Diyarbakır, Silvan, Cizre ve Mardin'de büyük tahribatlar bıraktılar (Beg, 2015: 153). İlhanlı ordusunun Diyarbakır'ı alması üzerine Selahaddin Eyyûbi bu yöredeki Müslümanların yardımına geldi ve yapılan mücadeleyi kazanarak Musul, Siirt, Silvan, Diyarbakır ve Mardin'i ele geçirdi. Hakkâri üzerinden gelen Hülâgü ordusu Musul, Cizre, Siirt, Silvan ve Diyarbakır'ı geri aldı. Bu bölgenin idaresini Hülâgü oğlu Yeşmut'a bıraktı ve bu bölgeler 1339 yılına kadar İlhanlıların gönderdiği valiler tarafından idare edildi (Atalay, 1946:68).

1.2.9. İlkaniler Dönemi

İlkani Devletini 1340 yılında Bağdat'ta şeyh Hasan kurarak Bağdat'ı başkent yaptı (Perk, 1943:231). Bu tarihlerde Siirt ve civar şehirler İlhanlı valiler tarafından idare edilmekteydi. Ancak Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşiretler bu bölgede müstakil olarak yaşamaya başlamışlardı. 1346 yılında Şeyh Hasan'ın ölümü üzerine yerine oğlu Şeyh Üveys geçti. Şeyh Üveys 1365 yılında Musul, Siirt, Silvan, Diyarbakır bölgelerini ele geçirdi ve Akkoyunlu ile Karakoyunlu aşiretlerle savaştı. 1394 yılında bölgeye giren Timurlenk Diyarbakır'ı aldı. Aynı tarihte Karakoyunlu aşiret reisi Kara Yusuf İlkanilerin son hükümdarı Ahmet'i yenerek bu devlete son verdi (Atalay, 1946:68; Perk, 1943:232).

1.2.10. Karakoyunlular Dönemi

Karakoyunlular Moğol istilasına üzerine göç ederek Dicle ve Fırat nehrinin yukarı tarafında yerleşmişlerdir (Perk, 1943:23). Karakoyunlular Devleti Kara Yusuf tarafından 1420 yılında kurulmuştur. Bayraklarındaki karakkoyun nedeniyle bu ismi almıştır. Timurlenk'in Diyarbakır'da bulunan valisi Kara Osman'ı yenen Kara Yusuf ardından İlkani Sultanı Ahmet'i mağlup ederek Bağdat'ı aldı. Bölgesine döndükten sonra Diyarbakır'ı ele geçirdi. Kara Yusuf, Kara Osman'ı yenerek Akkoyunluları mandası altına almış ve böylece Diyarbakır ve çevresini oluşturan Silvan, Erzen, Siirt, Hasankeyf ve Mardin'i hâkimiyetine almıştır (Yılmaz, 1994:39). 1468 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu hükümdarı Hasan Ali'yi yendi. Böylece

Karakoyunluların hâkimiyeti altında bulunan topraklar Akkoyunluların hâkimiyeti altına girdi (Atalay, 1946:69).

1.2.11. Akkoyunlular Dönemi

Akkoyunlular, Karakoyunlular gibi Moğol istilası üzerine Horasan'dan göç etmişlerdir. Bu Türk aşiretleri önce Azerbaycan'a gelmiş ardından Diyarbakır, Erzincan ve Malatya'ya yerleşmişlerdir (Perk, 1943:236). Akkoyunlu Devleti 1406 yılında Kara Yuluk Osman tarafından kuruldu. Bayrağındaki akkoyun nedeniyle bu isimle anıldı. Kara Osman, Timurlenk'in hizmetine girmiştir. Timurlenk ile birlikte Anadolu, İran ve Suriye seferlerine çıkmıştır (Yılmaz, 1994:40). Bu hizmetten memnun olan Timurlenk Diyarbakır ve bölgesini Kara Osman'a vermiştir. 1466 yılında Uzun Hasan Karakoyunlular hükümdarı Cihan Şah ile yapılan mücadeleyi kazanmıştır. Bu devletin yıkılmasıyla Diyarbakır, Erzen, Siirt ve diğer şehirler Akkoyunluların egemenliğine geçmiştir. İlk sıralarda devlet merkezi Diyarbakır iken ülkenin genişlemesiyle devlet merkezi Tebriz yapılmıştır. Akkoyunluların en cesur komutanı Uzun Hasan olmuştur. Ayrıca Uzun Hasan dönemi en parlak dönemdir. Uzun Hasan'ın 1477 yılında ölmesi üzerine başlayan taht kavgalarıyla devlet güç katbetmiştir (Seçkin, 2006: 88). 1508 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın torunu olan Murat Bey döneminde Şah İsmail ile yapılan savaşın kaybedilmesiyle Akkoyunlular yıkılmış Diyarbakır ve bölgesi Şah İsmail'in hâkimiyeti altına girmiştir (Atalay, 1946:70).

1.2.12. Osmanlı Dönemi

Akkoyunlu devletini yıkarak tüm bölgeyi işgal eden Şah İsmail Diyarbakır ve Van kalesine asker yerleştirmiştir. İran Şahı Şah İsmail, Osmanlının doğu sınırını tehdit ederek Şiiliği burada yaymak istiyordu. Şah İsmail'in doğu sınırında yaptığı hareketler Şiiliğin Osmanlı topraklarına girmesine neden oldu (Perk, 1943:240). Yavuz Sultan Selim doğu sınırının güvenliğini sağlamak ve Şah İsmail'in bu bölgedeki etkinliğine son vermek için harekete geçti. 1514 yılında Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında vuku bulan Çaldıran savaşıyla bu iş çözüme kavuştu. Yavuz'un üstünlüğü ile sonuçlanan zaferde doğu sınırı güvenliği sağlanmakla bu bölgedeki şehirler Osmanlı hâkimiyetine girdi. Bölge halkının çoğunluğunun sünni olması Osmanlı hâkimiyetinin sevinçle karşılanmasını sağladı. Yavuz Sultan Selim, buralarda büyük âlim ve söz sahibi olan İdrisi Bitlisi'yi danışman olarak Bıyıklı Mehmet Paşanın idaresinde yardımcı olarak bıraktı (Atalay, 1946:70-71).

Bıyıklı Mehmet Paşa ve İdrisi Bitlisi'nin buralarda yaptıkları hizmetler neticesinde buralarda hüküm süren Siirt Hâkimi Melik Halil Eyyübi, Sason Emiri Ali Bey, Nemiran Emiri Abdal Bey, Botan Emiri Abbas Bey, Garzan Emiri Seyfittin Bey, Şirvan Emiri Hurşit Bey, Bitlis Emiri Şeref Bey, Silvan Emiri Halit Bey, Behmurt Emiri Tacuttin Bey gibi 25 beyin ortak kararıyla Osmanlıya bağlanmasına karar verildi. Osmanlı Devletinin hâkimiyeti zamanında halk, aşiret beylerine bağlıydılar. 25 bey statülerini korumak şartıyla bu bağlılığı kabul etmişlerdi (Seçkin, 2006: 93). Bu durum buralara atanan vali ile aşiret beyleri arasında sorun oluşturmuş ve hükümete karşı isyanlar baş göstermiştir. Bu nedenle Siirt

ve diğer şehirlerde yönetim derebeylik sistemiyle sürdürülmüştür (Atalay, 1946:71).

1.2.12.1. Derebeylik Dönemi

Osmanlı hâkimiyetinden önceki son dönemde Hısnı Keyfa ve Siirt'in alınması amacıyla yapılan mücadele neticesinde Melik Halil'in üstün gayreti ile Siirt, Safevilerden geri alınarak Hasankeyf Hükümdarı olarak Melik Halil tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Han, 1975:201). Melik Halil ölümünden sonra yerine oğlu Melik Hüseyin başa geçmiştir. Melik Hüseyin diğer iki kardeşi Melik Ali ve Muhammed'i tutuklatarak hapse attırmıştır. Böylece hanedanda huzursuzluk ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ancak diğer kardeşi Melik Süleyman hanedanın başına geçen Melik Hüseyin'den kaçarak Diyarbakır Eyalet Valisi Hüsrev Paşa'ya sığınmıştır. Hüsrev Paşa diğer tutuklu iki kardeşi kurtardıktan sonra hanedanda çıkan huzursuzluğu bitirmek için Melik Hüseyin'i idam ettirmiş ve bölgenin idaresini Melik Süleyman'a vermiştir (Seçkin, 2006: 105; Han, 1975:201). Hasankeyf Hükümdarı Melik Süleyman'ın başa geçmesiyle birlikte diğer kardeşler Melik Ali ve Melik Muhammed bu duruma rıza göstermeyerek melik kavgası başlamıştır. Ayrıca Melik Hüseyin'in öldürülmesi bölgedeki aşiretleri de hoşnut etmemiştir. Kardeşler arasında çıkan huzursuzluğun artması ve kardeşler arasında uzlaşma sağlanamadığından Melik Süleyman, Hısn Keyfa, Siirt ile bu beyliklere bağlı diğer kalelerin anahtarını 1524 yılında Diyarbakır Eyalet Valisi Hüsrev Paşa'ya teslim etmiştir (Han, 1975:205). Böylece Hısn Keyfa ve Siirt'te Eyyübiye sülalesi idaresi sona ererek bölge Osmanlı hükümeti tarafından gönderilen sancak beyleri tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Seçkin, 2006: 105).

Osmanlı hükümeti tarafından 1572 tarihinde sancak beyi Mehmet'in yerine İnebahtı Deniz Savaşındaki başarısı ile takdir toplayan Halil Bey atanmıştır. Halil Bey idareyi aldıktan sonra hükümete vermesi gereken vergiyi vermemesi ve üstüne düşen diğer yükümlülükleri yerine getirmemesi nedeniyle görevden alınmıştır. Böylece 1578'de Ali Bey Siirt sancak beyi olarak görev yapmıştır. Ali Bey Siirt'i iyi idare etmemiş ve halka eziyet ederek adaletli davranmamıştır. Ali Bey Siirt'i yönetemediği gibi devleti de yok sayıyordu. Ali Beyin kötü idareciliği nedeniyle halk tarafından hükümete şikâyet dilekçeleri verilmiştir. Ali Bey sancak görevi sırasında ölmüştür (Seçkin, 2006: 107).

Bundan sonra 1579 yılında Siirt sancak idaresi aslen Siirtli olan Halil Bey idaresine geçmiştir. Halil Beyden sonra sancak idaresine Kılıç Bey atanmış ancak 1582 yılında Kılıç Bey'in Osmanlı İran savaşlarında (1577-1590) Tebriz muhafazasında bulunan Maksud Beyle anlaşamaması nedeniyle Siirt sancak idaresine Mehmet Bey tayin edilmiştir (Seçkin, 2006: 108). III. Murad, Tebriz muhafazasına Sinan Paşa ve Bitlis Hâkimi Şeref Han'ı görevlendirmiştir. Tebriz muhafazasında toplamda 18 bey görevlendirilmiştir. Siirt beylerinden Şirvi Hâkimi Zeynel, Müküs (Pervari) Emiri Abdal, Brados Beyi Evliya, Zeriki Hâkimi Muhammed, Ispayerd Beyi Eyüp ve Agakis Beyi Zahid'de görev almıştır (Seçkin, 2006: 109-110).

Osmanlı-Avusturya savaşlarında da Siirt beyleri görevlendirilmiştir. 1691 yılında Avusturya ile yapılan Salankamen savaşında Kürt beyleri bulunmaktaydı. Siirt sancak beyi olarak 1620 tarihinde Ebubekir Bey, 1622'de Sinan Paşanın kızıdan torunu İbrahim Bey, 1633'te Mahmudi

aşiretinden Zeynel Beyin oğlu Süleyman Bey, 1635 tarihinde de Şirvan Beyi Abdal Bey sancak beyliğini yapmıştır (Seçkin, 2006: 111).

IV. Murat'ın Bağdat seferi sırasında Diyarbakır'da bulunduğu sırada 1638 yılında Batman suyundan itibaren idareyi Mahmut Paşa'ya bıraktı. Mahmut Paşanın ölümünden sonra Hacı Recep Ağa, Hasan Ağa, Osman Ağa sırasıyla Siirt'in idaresini yaptılar. Yönetim babadan oğula geçmiştir. Osman Ağa zamanında mütesellim olarak Bekir Ağa görevlendirildi. Siirt halkı Osman Ağanın idaresinden hoşnut olmadığı için Bekir Ağa hâkimiyeti halkın desteğiyle birlikte Botan hâkimi Esat ve Şirvan hâkimi Salih Beylerin desteğiyle sağladı. Bundan sonra Osman Ağa, Şuvan Ağası Cihangir, Behmurt (Hüseyin) Ağası Hacı Mecit ve Şirvan hâkimi Salih Beyle yeni bir ittifak kurarak Bekir Ağanın hâkimiyetine son verdi ve tekrar başa geçti. 1800 yılında Osman Ağanın ölmesi üzerine Botan hâkimi Esat Beyin talimatıyla Hacı Tahir Ağa idareyi aldı (Atalay, 1946:72). Hacı Tahir Ağanın idaresi sırasında iktidar mücadelesini kazanan Kasım Ağa on ay kadar idareyi eline almış ancak Hacı Tahir Ağa daha sonra idareyi gene kazanmıştır. Hacı Tahir Ağa ile Şirvan hâkimi Salip Beyin aralarının açılması nedeniyle baskı altında kalan Hacı Tahir Ağa idareyi bırakmak zorunda kalmış ve Salih Beyin emriyle 1822 yılında Hacı Hüseyin Ağa sancak idaresine getirilmiştir. Hayırsever bir ağa olan Hacı Hüseyin Ağanın idaresi sırasında Siirt adil ve iyi bir şekilde idare edilmiştir. Hüseyin Ağa Siirt'e bir medrese, bir cami yaptırmıştır. 1831 yılında ölümünden sonra sancağın başına kardeşi Hacı İbrahim Ağa geçmiştir (Atalay, 1946:73).

1838 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki yurtluk-ocaklık yönetim şekline son verilmiştir (Seçkin, 2006: 115). Osmanlı Devleti yenileşme hareketleri kapsamında merkezi otoritenin güçlendirilmesi amacıyla derebeylik sistemi kaldırılmıştır.

Tablo 1.2.1: Derebeylik Döneminde Siirt'te Görev Yapan Beyler

Sıra No	Görevli Başladığı Yıl	Derebeyin Adı
1	-	Mehmet Bey
2	1572	Halil Bey
3	1578	Ali Bey
4	1579	Halil Bey
5	-	Kılıç Bey
6	-	Mehmet Bey
7	1620	Ebubekir Bey
8	1622	İbrahim Bey
9	1633	Süleyman Bey
10	1635	Abdal Bey
11	1638	Mahmut Paşa
12	-	Hacı Recep Ağa
13	-	Hasan Ağa
14	-	Osman Ağa
15	-	Bekir Ağa
16	-	Osman Ağa
17	1800	Hacı Tahir Ağa
18	-	Kasam Ağa
19	-	Hacı Tahir Ağa
20	1822	Hacı Hüseyin Ağa
21	1831	Hacı İbrahim Ağa

1.2.12.2. Sancak Dönemi

Osmanlı Devletinde Sultan Abdülmecid döneminde yenileşme hareketleri kapsamında 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı ilan edildi. Ancak ülke idaresindeki toprakların genişliğinin fazla olması ferman ülkenin tamamına aynı anda uygulanmasına imkân vermedi. Yeni politika kapsamında devlet içinde fermanı uygulayacak kadrolar da tam olarak kurulmamıştı. Bu nedenle yenilikler önce Rumeli’de Elviye-i Selâse denilen, Yanya, Tırhala, Manastır eyaletlerinde uygulanmaya konmuş, 1845 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uygulama aşamasına geçilebilmiştir (Yaşar, Akın ve Çelik, 2018:36).

Osmanlının merkeziyetçilik politikası yıllardır burayı yurtluk ocaklık sistemi ile idare eden beyler tarafından benimsenmesi kolay olmadı. Buradaki söz sahibi beyler isyana kadar giden mücadelelere girişti. Van Sancağında başlayan bu isyanlar bölgeyi etkisi altına aldı. Devlet bu isyanları bastırmak için 1847 yılında Anadolu ordu Müşiri Osman Paşa emrindeki birlikleri görevlendirdi. Yapılan mücadeleler başarıyla sonuçlandı ve isyan bastırıldı. İsyanın bastırılmasıyla 1838 yılında yurtluk-ocaklıkların ortadan kaldırılma kararı fiilen uygulanmaya konuldu. Bölgede Osman Paşa’nın bağımsız bir eyaletin kurulması önerisi uygun görülerek Kürdistan Eyaleti 13 Aralık 1847 tarihinde Takvim-i Vekayi’de yayımlanarak yürürlüğe girdi (Gencer, 2011:75-96). Kürdistan Eyaleti, Diyarbakır, Van, Muş, Hakkâri Sancakları ile Cizre, Bohtan, Mardin kazalarından oluşmaktaydı¹⁰.

¹⁰ *Takvim-i Vekayi*, (H) 05 Muharrem 1264, (13 Aralık 1847).

Siirt, Kürdistan Eyaletinin Diyarbakır Sancağına bağlı bir kaza statüsünde yeni yapılanmada yerini aldı¹¹. 1850 yılında Diyarbakır Sancağına bağlı Siirt Kazası Rıdvan, Şirvan, Garzan, Beşiri, Hıyan, Behremki, Gurdilan nahiyelerinden oluşmaktaydı¹². 1852’de ilk kaymakamlık görevine Kenan Paşa getirilmiştir¹³.

Osmanlı yenileşme hareketleri çerçevesinde kurulan vilayet sistemi 1867 yılına yeni bir değişikliğe gidilerek Kürdistan Eyaleti kaldırmış ve yerine Diyarbakır Vilayeti kurulmuştur (Sakin ve Kartın, 2014:307). Bu yeni sistemle kaza statüsünde bulunan Siirt, Diyarbakır vilayetine bağlı sancak durumuna geçmiştir¹⁴. 1869 yılında Siirt Livası üç kazadan oluşuyordu. İlki Zirki ve Hizan nahiyelerinden oluşan Şirvan kazası, ikincisi Rıdvan, Beşiri ve Sason nahiyelerinden oluşan Garzan Kazası, üçüncüsü ise Pervari ve Dergul nahiyelerinden oluşan Eruh Kazasıydı¹⁵. Meclis-i Vükala’da yapılan görüşmeler sonrasında 30 Mart 1881 tarihinde Diyarbakır Vilayetinden Siirt Livası ve Van vilayetinden Muş Livası ayrılarak Bitlis Vilayeti kurulmuştur¹⁶. Böylece Siirt Sancağı bu

¹¹ (H) 1264 SDAO, s. 103.

¹² (H) 1266 SDAO, s. 83.

¹³ BOA, A.) MKT. NZD. 57/2, (H) 14 L 1268, (01 Ağustos 1852).

¹⁴ Diyarbakır vilayetine bağlanan Siirt’in idari durumunu tespit etmek için 1869 yılında yayımlanmaya başlanan Diyarbakır Vilayet Salnameleri incelenmiştir. Ancak Diyarbakır Vilayet Salnameleri 1878 ve 1883 yılları arasında yayımlanmamıştır. Bu nedenle Siirt’in idari yapılanması hakkındaki bilgilere ulaşmak için bu tarihler arasında Devlet Salname kayıtları incelenmiştir.

¹⁵ (H) 1286 DVS, s. 138-139.

¹⁶ Diyarbakır vilayetine bağlı bulunan Siirt Livasının hangi tarihte Bitlis vilayetine bağlandığı hakkında literatürde değişik bilgiler yer almaktadır. Meclis-i Vükala’nın bu yönde aldığı karar tespit edilerek Siirt tarihi açısından belirsiz olan bu durum kesinleştirilmiştir. Ancak Devlet Salnamesi kayıtlarında alınan bu karar ancak (H) 1300 (1883) yılındaki kayıtlarda geçmektedir. Zira (H) 1298 (1881) ve (H) 1299 (1882) kayıtlarda Sason kazası Siirt livasına, Pervari’de nahiye konumunda Rıdvan nahiyesine

tarihten itibaren Bitlis Vilayetine bağlı üç sancaktan biri olmuştur. Bitlis'e bağlı Siirt Sancağı Erüh, Rıdvan, Garzan, Şirvan, Garzan ve Pervari olmak üzere altı kazadan meydana gelmekteydi¹⁷. 1920 yılına kadar Siirt'e bağlı kaza ve nahiyelerde zaman zaman değişikliğe gidildi. Ancak Siirt, 26 Eylül 1920 tarihinde bağımsız sancak olması Meclis tarafından kabul edilmiş alınan karar 28 Şubat 1921 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir¹⁸. Türkiye'de idari yapılanma yeniden düzenlendi. Buna göre 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesinde "Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden tereküp eder" hükmü bulunmaktaydı. Anayasaya göre liva/sancak teşkilatı kaldırılmıştır¹⁹. 1923 Ekim ayının ilk haftası Dâhiliye Vekâleti tarafından yayımlanan bir genelge ile yeni idari düzenleme uygulamaya konulmuştur. Bu genelgeyle bağımsız livalar(sancaklar) vilayete dönüştürüldü. Ayrıca mutasarrıf ismi yerine vali denilmesi kararlaştırılmıştır (Obuz, 2017:21).

1.2.13. Türkiye Cumhuriyeti

Türkiye'de 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesiyle idari yapılanma yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemede Siirt Vilayeti, 1918

bağlı olarak geçmektedir. (bkz. (H) 1298 SDAO, s. 60, (H) 1299 SDAO, s. 64, (H) 1300 SDAO, s. 312).

¹⁷ BOA, Y. A. RES, 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

¹⁸ Bakanlar Kurulu Kararı için Bkz. BCA, 30.18.1.1/1.10.10, (M) 22.08.1920; "Siirt Sancağının müstakilen idaresine Dair Kanun" Ceride-i Resmiye, Nu: 4, (R) 28 Şu 1337, (28 Şubat 1921), s. 6; Musa Şaşmaz, "Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)", C. XIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 153.

¹⁹ "Teşkilatı Esasiye Kanunu", Ceride-i Resmiye, Nu: 1, (R) 07 Şu 1337, (07 Şubat 1921).

yılındaki son düzenlemeye bağlı kalınarak Hüseyini Nahiyesinden oluşan Merkez Kazası, Rıdvan, Melefan ve Barinci Nahiyelerinden oluşan Garzan Kazası, Fındık ve Lodi Nahiyelerinden oluşan Eruh Kazası, Minar ve İskanbo Nahiyelerinden oluşan Şirvan Kazası, Hasras Nahiyesinden oluşan Şırnak Kazası ve Pervari Kazasından olmak üzere altı kaza ve dokuz nahiyeden oluşmaktaydı²⁰.

Türkiye Cumhuriyeti'nin idari yapılanmasında zaman zaman değişiklikler yapılmıştır. Siirt vilayeti yapılan değişikliklerde yerini almıştır. 1926 yılında Diyarbakır vilayetine bağlı bulunan Beşiri kazası Siirt vilayetine bağlanmıştır (Şaşmaz, 2014:153). 20 Mayıs 1933'te Hakkâri vilayetinin kaldırılmasıyla Beytüşşebap kazası Siirt vilayetine bağlanmıştır (bkz. 2197 Sayılı Kanun -20.05.1933-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 2411, 27. Mayıs 1933). 1929 yılında Muş vilayetine bağlanan Sason kazası tekrar Siirt vilayetine bağlanmıştır (bkz. 2885 Sayılı Kanun -25.12.1935-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3197, 04 Kânunusani 1936). 26 Mart 1936 tarihinde Siirt vilayetinin Beşiri kazasına İluh (Batman) nahiyesi kurulmuştur (bkz. T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3263, 26 Mart 1936). 20 Mayıs 1938 tarihinde Merkez Ziyaret olmak üzere Baykan ilçesi, Hazo merkez olmak üzere Kozluk ilçesi Siirt vilayetine bağlı olarak kurulmuşlardır (bkz. 3393 Sayılı Kanun -20.05.1938-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3919, 28 Mayıs 1938). Siirt vilayetine bağlı Garzan kazasının ismi 1938 yılında Kurtalan olarak değiştirilmiştir (bkz. T.C. Resmi Gazete, Sayı: 4097, 29 Kânunuevvel 1938). 19 Haziran 1957 yılında İluh nahiyesinin Batman adıyla ilçe statüsüne getirilmesine karar

²⁰ (R) 1333, 1334- (H) 1336 SDAO, s. 552-555.

verilmiştir (bkz. 7033 Sayılı Kanun -19.06.1957-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 9644, 27 Haziran 1957).

Siirt'in idari yapılanmasında günümüzde halen önemli bir yeri bulunan 13 Kasım 1953 tarihli kararnameyle Tillo adıyla yeni bir nahiye kurulmuştur (bkz. Şaşmaz, age, s. 158). 16 Mayıs 1990 yılında Tillo nahiyesi Aydınlar adında ilçe statüsüyle kurulmuştur (bkz. 3647 Sayılı Kanun -16.05.1990-, T.C. Resmi Gazete, Sayı-Mük: 20522, 18 Mayıs 1990). 30 Ekim 2013 yılında Aydınlar ilçesinin adı Tillo olarak değiştirilmesine karar verilmiştir (bkz. 6501 Sayılı Kanun -30.10.2013-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 28814, 07 Kasım 2013). 16 Mayıs 1990 Siirt vilayetinin durumu yeniden değerlendirilmiş ve Batman ve Şırnak vilayetleri kurulmuştur. Ayrıca Siirt'e bağlı kazalardan Beşiri, Kozluk ve Sason ilçeleri de Batman vilayetine bağlanmıştır (bkz. 3647 Sayılı Kanun -16.05.1990-, T.C. Resmi Gazete, Sayı Mük.-20522, 18 Mayıs 1990).

Böylece günümüzdeki durumuyla Siirt vilayeti Merkez ilçe, Kurtalan, Baykan, Erüh, Tillo, Pervari ve Şirvan ilçelerinden oluşmuş ve Cumhuriyet Dönemiyle başlanan idari düzenlemeyle son şeklini almıştır.

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Siirt şehrinin tarihi geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Anadolu ve Mezopotamya'nın ortasında kurulan bu şehir eski devletlerin ve medeniyetlerin uğrak yeri olmuştur.

Binlerce yıllık geçmişi bünyesinde barındıran Siirt aynı zamanda birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Önemli coğrafik ve stratejik konuma sahip olan bölge bu medeniyetlerden aldığı mirası saklamayı başarmıştır. Bu güçlü ve mukaddes miras büyük devletlere, güçlü ve sınır tanımaz hükümdarlara, savaşlara, evliyalara, halifelere hatta Peygamberlere kadar uzanmaktadır. Bu mukaddes kent hâkimiyeti altına giren hemen hemen her devletten aldığı kültürel, dinsel ve sosyal değerlerle bütünleşmiştir. Sahip olduğu kültürel mirasın en büyük armağanı farklı dilleri konuşan ve farklı kültüre sahip halkların bir arada yaşamasıdır. Bu farklılığı başarıyla sürdürmesi şehrin üç dilli şehir unvanına sahip olmasının ana faktörü olmuştur. Üç dilli kardeş şehir olarak bilinen Siirt ilinde çoğunlukla Kürtler, Araplar ve Türkler yaşamaktadır. Şehir halkı din, dil farkı gözetmeksizin dışarıdan gelen insanlara kucaklayıcı olmuştur. Şehrin hem küçük olması hem de misafirperverliği diğer birçok il nazarında değerini arttırmıştır.

Bu topraklar üzerinde yaşayan uygarlıklar çoğunlukla göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir. Ekonomileri tarıma dayalı olmakla beraber yapılan araştırmalarda savaşçı bir topluluk oldukları da anlaşılmaktadır. Zira kazılarda mızraklar ve çeşitli savaş aletleri çıkarılmıştır. Ardı sıra gelen bu uygarlıkların birbirlerinden de etkilendikleri bilinmektedir. Mezopotamya da hüküm süren bu toplulukların bazıları bölgenin kültürüne katkı sağlamıştır. Ancak şehri yıllarca ellerinde tutmalarına rağmen herhangi bir faydası dokunmayan uygarlıklarda mevcuttur. Şehrin sarp kayalıklarla çevrili olması hasebiyle işgal etmek kolay olmamıştır. Devletlerin yıkılmasında ki ana sebep ise siyasi boşluk ve taht kavgalarının yaşanmasıydı.

İslamiyet'in yayılması ile birlikte bölge Hz. Ömer tarafından fethedilmiştir. Bu dönemden itibaren şehir birçok devlet tarafından el değiştirmiştir. Bölgede yaşayan halkın çoğunluğunu Sünniler oluşturmaktaydı. Şah İsmail civarda yaptığı hareketlerle bölgede Şiiliğin yayılmasını amaçlıyordu. Yavuz Sultan Selim ile aralarında yaşanan Çaldıran savaşı ile şehir Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmiştir. Bu güç değişikliği bölge halkını memnun etmiştir. Osmanlı Devleti idaresindeki Siirt bölgesi ardından Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Önce kaza statüsünde iken sonra sancak, müstakil bir sancak ve en son vilayet olmayı başarmıştır. Bölgeye yönetmesi için sancak beyi gönderilmiştir. Görevini iyi yapamayan idareciler alınmış ve başka idareciler atanmıştır. Siirt'in idari yapısında defalarca değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerle kaza ve nahiye sayıları zaman zaman artmış ya da azalmıştır. Bazı nahiye ve kazalar şehre bağlanırken bazen şehirden alınmıştır. Özellikle Cumhuriyetin ilan edilmesine kadar ki geçen süreçte idari düzenlemede yapılan ciddi değişiklikler dikkat çekmektedir. Önemli kültürel bir mirasın üzerine kurulan kent bu mirası sürdürmeye çalışmıştır. Birçok araştırmacıda merak uyandıran Siirt tarihinin daha fazla araştırılmaya ihtiyacı vardır. Çok sayıda devletin hüküm sürdüğü bu topraklarda bölgenin tarihi hakkında ortaya çıkarılamayan bilgiler elbette mevcuttur. Söz konusu bu eksikler çok değerli araştırmacıların ilgisi ve incelemesi sayesinde ortaya çıkarılacağından şüphe yoktur.

RESMÎ YAYINLAR

Düstur (Tertip 1), Birinci Cilt, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>), E. T: 12.12.2017, Hicri 1289 (M 1872).

Düstur (Tertip 1), İkinci Cilt, Tuz Nizamnamesi, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>), E. T: 20.08.2018, Hicri 1289 (M 1872).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1264/1848.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1266/1850.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1271/1855.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1272/1856.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1275/1859.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1277/1861.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1278/1861.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1279/1862.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1281/1864.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1282/1865.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1283/1866.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1284/1867.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1285/1868.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1295/1878.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1296/1879.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1297/1880.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1298/1881.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1299/1882.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1300/1883.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1301/1884.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1302/1885.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1303/1886.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1304/1887.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1305/1888.

- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1306/1889.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1307/1890.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1308/1891.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1309/1892.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1310/1892.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1311/1893.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1312/1894.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1313/1895.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1314/1896.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1315/1897.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1316/1898.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1317/1899.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1318/1900.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1321/1903.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1323/1905.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1326/1908.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1327/1911.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1328/1912.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1333-1334/1918.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1925-1926.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1926-1927.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1316/1898.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1317/1899.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1318/1900.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1319/1901.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1321/1902.
- Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1310/1892.
- Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1316/1898.
- Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1317/1899.
- Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1318/1890.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1286/1869.

- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1287/1870.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1288/1871.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1289/1872.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1290/1873.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1291/1874.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1292/1875.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1293/1876.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1294/1877.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1300/1883.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1302/1885.
- Siirt İl Yıllığı*, 1967.
- Siirt İl Yıllığı*, 1995.
- Siirt İl Yıllığı*, 1998.
- Siirt Turizm Envanteri*, 1991.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, “*Umumi Nüfus Tahriri*”, Ankara 1929.
- Türkiye Cumhuriyeti Malûl Gaziler Ticaret Salnâmesi*, İsmail Hakkı ve Şürekâsı Malûl Gaziler Neşriyat Şirketi, İstanbul 1928.

GAZETELER

- Bitlis Gazetesi*, Sayı 179, (H) 13 Ca 1307, (04 Şubat 1890).
- Bitlis Gazetesi*, Sayı 180, (H) 20 Ca 1307, (11 Şubat 1890).
- Takvim-i Vekayi*, (H) 05 Muharrem 1264, (13 Aralık 1847).
- Takvim-i Vekayi*, (H) 11 Muharrem 1288 (2 Nisan 1871).
- Takvim-i Vekayi*, (H) 15 Muharrem 1288 (6 Nisan 1871).
- Takvim-i Vekayi*, (H) 18 Muharrem 1288 (9 Nisan 1871).
- Takvim-i Vekayi*, (H) 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871).
- Takvim-i Vekayi*, (H) 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871).
- Takvim-i Vekayi*, (H) 26 Muharrem 1288 (17 Nisan 1871).
- Takvim-i Vekayi*, (H) 28 Muharrem 1288 (19 Nisan 1871).

Ceride-i Resmiye, (R) 28 Şu 1337, (28 Şubat 1921).

Ceride-i Resmiye, (R) 07 Şu 1337, (07 Şubat 1921).

T.C. Resmi Gazete, 04 Kânunusani 1936

T.C. Resmi Gazete, 18 Mayıs 1990.

Kaynakça

“Siirt”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1981.

Abdulkadir Turan, “*Fetihler, Hareketler ve Şahsiyetler Açısından Kürtler*”, 1. Baskı, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 2016, s. 80.

Abdürrahim Tufantoz, “Mervaniler”, *TDVDİA*, C.29, s.230-232.

Arafat Yaz-Sıddık Ünal, “Mervani Decleti’nin Kuruluşu”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.3, Aralık 2019, s.1200-1212.

ATALAY, Ömer, *Siirt Tarihi*, CHP Siirt Halk Evi Yayınları, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946.

BEG, Muhammed Emin Zeki, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nübihar Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015.

GENCER, Fatih, “Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 30, S. 49, Ankara 2011, s. 75-96.

ERTEKİN, M. Zahir, “Mervaniler Devrinde Meyyafarikin”, *Uluslararası Silvan Sempozyumu*, T.C. Silvan Kaymakamlığı-T.C. Diyarbakır İl Özel İdaresi-Şarkiyat Derneği, 25-27 Nisan 2008, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, s. 103-125.

Mervaniler, Mervâniler - Vikipedi (wikipedia.org), (Erişim Tarihi: 25.02.2022); Atalay, a.g.e, s. 62.

OBUZ, Ömer, *Siirt’in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950) Gelenek, Modernite, Milli Kimlik*, Akıl Fikir Yayınları, Eylül 2017.

PERK, Kadri, *Cenup Doğu Anadolu’nun Eski Zamanları*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1943.

- ŞAŞMAZ, Musa, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. XIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- SEÇKİN, Bekir Sami, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul 2006.
- Serdar Sakin ve Cengiz Kartın, “İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris Ve Sykes’ın Gözlemlerinde İran, Irak Ve Türkiye”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, Nisan 2014, s. 307.
- Şeref Han, “*Şerefname Kürt Tarihi*”, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Yöntem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1975, s. 31.
- YAŞAR, Hüseyin,-AKIN, Erdem,-ÇELİK, Abdurrezzak, *Siirt Halk Anlatıları-I (Halk Hikâyeleri ve Masallar)*, Grafiker Yayınları, Ankara 2018.
- YILMAZ, Edip, *Siirt Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı'ya kadar)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1994.